

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

EBÛ CA'FER ET-ṬÛSÎ'NİN (Ö. 460/1067) TEFSİRİNDE NESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RECEP TURAN

ANKARA 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

EBÛ CA‘FER ET-ṬÛSÎ’NİN (Ö. 460/1067) TEFSİRİNDE NESH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZİ HAZIRLAYAN

RECEP TURAN

11912710

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET AKİF KOÇ

ANKARA 2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

EBÛ CA‘FER ET-ṬÛSÎ’NİN (Ö. 460/1067) TEFSİRİNDE NESH

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZİ HAZIRLAYAN

RECEP TURAN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET AKİF KOÇ

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....

.....

.....

.....

.....

.....

TEZ SINAV TARİHİ :

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayanın Adı Soyadı

Recep TURAN

İmza

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VII
TRANSKRİPSİYON HARFLERİ.....	VIII
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	10
A. Araştırmanın Konusu ve Amacı	10
B. Araştırmanın Yöntemi	16
C. Şîa'nın Kur'ân Anlayışı.....	17
D. Ebû Ca'fer et-Ṭûsî'nin İlmî Kişiliği ve Eserleri.....	20
I. BÖLÜM	
EBÛ CA'FER ET-ṬÛSÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINA GÖRE NESH	26
1.1. Nesh Kavramı.....	26
1.2. İslâm'dan Önceki Şeriatlerin Neshi	32
1.3. Nesh Konusunda Metin-Hüküm İlişkisi.....	33
1.4. Nesh Konusunda Kur'ân-Sünnet İlişkisi.....	35
II. BÖLÜM	
EBÛ CA'FER ET-ṬÛSÎ'NİN TEFSİRİNDE NESHİN İŞLENİŞİ	38
2.1. Abdest	38
2.2. Ana-Babaya İyilik	38
2.3. Âhirette Hesap/Sorgu	38
2.4. Allâh'tan Korkmak.....	39
2.5. Bâtıl	40
2.6. Borç	41
2.7. Ehl-i Kitâb.....	41

2.8. Evlilik.....	43
2.9. Haramlar.....	51
2.10. İnfak/Zekat	52
2.11. Kible.....	53
2.12. Kısas.....	55
2.13. Miras ve Vasiyet	56
2.14. Müşrikler/Kâfirler	59
2.15. Namaz	61
2.16. Oruç.....	62
2.17. Savaş Hukuku	63
2.18. Tevbe.....	70
2.19. Zina ve Cezası	71
SONUÇ	74
KAYNAKÇA.....	78
ÖZET.....	84
ABSTRACT.....	86

KISALTMALAR

a.y.	:	aynı yer
bkz.	:	bakınız
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	:	editör
s.	:	sayfa numarası
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	:	basım tarihi yok
yy.	:	basım yeri yok

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ

ء : '

ا : A-a

ب : B-b

ت : T-t

ث : Ṣ-ṣ

ج : C-c

ح : Ḥ-ḥ

خ : Ḫ-ḫ

د : D-d

ذ : Ḍ-ḏ

ر : R-r

ز : Z-z

س : S-s

ش : Ṣ-ṣ

ص : Ṣ-ṣ

ض : Ḍ-ḏ

ط : Ṭ-ṭ

ظ : Ḍ-ḏ

ع : '

غ : Ğ-ğ

ف : F-f

ق : Q-q

ك : K-k

ل : L-l

م : M-m

ن : N-n

و : V-v

ه : H-h

ی : Y-y

ا... : Â-â - Ā-ā

و... : Ū-û - Ū-ū

ي... : Î-î - Ī-ī

ÖNSÖZ

Din algısının oluşumunda kutsal kitaplar ve yorumları etkili olmuştur. Bu duruma İslâm dini açısından bakacak olursak, Kur’ân metninin objektif ve sübjektif ifade biçimlerinin zemini olabildiğini söyleyebiliriz. Bu zeminde eser telif eden bireylerin dünya görüşlerinden bağımsız kalamamalarını insanî durumun özellikleri arasında saymak, kanaatimizce mevcut duruma karşı isabetli bir tutum olacaktır. Çünkü Allâh’ın ilminin neliğine/nasıllığına bakış açısı, kelâmullâh ve nübüvvet algısı, mezhep olgusu Kur’ân yorumunda belirgin faktörlerden olmuştur. Çalışmamızın konusunu tespit, Kur’ân yorumunda bu faktörlerin, ‘yorum’u nasıl etkilediğini görmeye çalıştık. Bu bağlamda neshin ve neshe bakış açısının, kelâmullâhın ifade biçimi olan Kutsal Kitap Kur’ân’ın yorumunda bir yön tayin ettiği kanaatine ulaştık.

Tefsir çalışmalarına her zaman önemli desteği olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ’a, tezimize bilimsel katkılar sağlayan hocam Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU ve Yrd. Doç. Dr. Ali ÇETİN’e, çalışmalarım sırasında Kur’ân yorumunda kelâm alanının birikimini paylaşan hocam Yrd. Doç. Dr. Rabiye ÇETİN’e, tez konumun tespitinde ve Şîa’ya bakışında katkılar sağlayan Dr. Aslan HABİBOV’a, konunun fıkıh usûlü zemininde değerlendirilmesinde fikir veren Yrd. Doç. Dr. Anas ALJAAD, Arş. Gör. Hadi Ensar CEYLAN ve Arş. Gör. Muharrem YILMAZ’a ve tezimi Türkçe dil kuralları açısından okuyup düzenleyen Arş. Gör. Halit KALLÎ’ye teşekkürü bir borç bilirim. Ve ilahiyat sahasındaki çalışmalarında yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Hikmet CÜCEN’e teşekkürlerimi sunarım.

Recep TURAN

ANKARA – 2015

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslâm tarihi boyunca tefsir ve diğer islamî ilimlerin bir müzakere konusu olan “*nesh*”, çeşitli kitaplar içerisinde yer almış ve farklı çalışmalara konu edilmiştir. Tezimizde neshi tercih etmemizin sebebi, neshin Kur’ân anlayışında belirgin faktörlerden biri olmasıdır. Neshin kabulü veya reddi, Kur’ân hükümlerinin ne ifade ettiğini ve uygulanışında nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiğini belirlemektedir.

Günümüze kadar nesh teorisi Ehl-i Sünnet penceresinden değerlendirilen bir konu olagelmış; farklı mezhep ve ekollerin bu teori üzerindeki kanaatleri dikkate değer bir biçimde ele alınmamıştır. Bu sebeple İslam dünyasında önemli bir kitleyi temsil eden Şîa’nın nesh konusundaki düşüncelerini incelemeyi tercih ettik. Bu inceleme sonucu Şîa içerisinde Ebû Ca‘fer eṭ-Ṭûsî ile birlikte genel anlamda fıkıh usûlünde; özel olarak nesh teorisi ile ilgili kanaatte bir değişim/dönüşüm yaşandığını tespit ettik. Esasen şîî âlimler ilk dönemden itibaren Kur’ân’da neshin varlığını kabul etmektedir. Ancak neshin varlığını kabul eden ilk dönem şîî ulemânın neshi kategorik bir ayrıma tâbi tuttuğuna dair açık bir delil bulunmamaktadır.¹ Sözelimi Kummî (ö. 290/903), Nûr Sûresi’nin tefsirinin başında “recm âyeti”nin nuzûlü konusunda bilgiler vermektedir.² Kummî’nin bu tavrından hareketle “metni mensûh hükmü bâkî” türü bir neshi kabul edip etmediğini tam anlamıyla ortaya koymak zordur. Ayrıca Kummî, ne tefsirinin mukaddimesinde ne de 2.Bakara/106. âyetin tefsirinde neshin kategorik ayrımını yapmamıştır.³

Şîa içerisinde nesihle ilgili düşüncenin hicrî 5. asırda değiştiği görülmektedir.

¹ Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2007, s. 213-214.

² Kummî, ‘Alî b. İbrâhîm b. Hâşim, *Tefsîru’l-Kummî*, Kum 1404, II. 95.

³ Detaylı bilgi için bkz. Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, I. 7-26, 58-59.

Ṭûsî, tefsirinde Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Kur'ân'da neshi ('metni mensûh hükmü bâkî', 'hükmü mensûh metni bâkî' ve 'hükmü ve metni mensûh' şeklinde) kategorik olarak ayırmakta ve *el-'Udde fî Uşûli'l-Fıkh* isimli eserinde detaylı bir biçimde bu konuyu incelemektedir. Ṭabersî (ö. 548/1154) de nesh konusunda Ṭûsî'nin yolunu takip etmektedir. Hicrî 11. ve 13. yüzyıl şîî âlimlerinden de nesh konusunda Ṭûsî ve Ṭabersî'nin görüşünü benimseyenler mevcuttur. Ancak çağdaş şîî ulemâ, Kur'ân âyetlerinin neshedilmesini kabul etmemekte ve âyetlerin neshini Kur'ân'ı tahrifle eşdeğer görmektedir.⁴

Çalışmamızda Ṭûsî'nin tefsirini tercih etmemizin sebebi, şîî tefsir tarihi içerisinde Ṭûsî'nin ayrı bir öneme sahip olmasıdır. Şîa'nın fıkıh usûlü anlayışında bir çığır açan Ṭûsî'ye gelinceye kadar Şîa içerisinde tam anlamıyla bir dirâyet tefsiri mevcut olmadığı bilinmektedir. Ṭûsî, tefsirinin mukaddimesinde kendisine gelinceye kadar şîî ulemâ tarafından Kur'ân'ın bütün âyetlerinin anlamını açıklayan bir tefsir yazılmadığını dile getirmektedir.⁵ Şîa nezdinde muteber bir kaynak olan Ṭabersî'nin tefsirine de kaynak teşkil eden⁶ Ṭûsî'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli eseri tefsir tarihi açısından da ayrı bir öneme sahiptir.⁷

⁴ el-Belâğî, Muḥammed Cevâd, *Âlâu'r-Raḥmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrut t.y., I. 114-115; Hûî, Seyyid Ebu'l-Kâşım el-Mûsevî, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru Envâri'l-Hudâ, 1981, s. 201, 206; Ma'rîfet, Muḥammed Hâdî, *et-Temhîd fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Muessesetu't-Temhîd, Kum 2009, II. 286. Detaylı değerlendirme için bkz. Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 212-218.

⁵ eṭ-Ṭûsî, Ebû Ca'fer, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, Beyrut t.y., I. 1-2.

⁶ eṭ-Ṭabersî, Ebû 'Alî b. Ḥasen, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran 1373, I. 10.

⁷ Ṭûsî'nin erken dönem tefsir rivâyetlerini kullanmasının kayda değer ve üzerinde çalışılması gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz. Bu konuda İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) tefsirindeki isnadları incelemeye örnek olarak bkz. Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri : İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 31-84.

Ṭûsî'nin tefsiri, dirâyet türünde kaleme alınması sebebiyle kendisinden önceki şîî tefsirlerden oldukça farklıdır. Önceki dönemlerde imamlardan⁸ nakledilen rivâyetlerin büyük çoğunluğuna Ṭûsî itibâr etmemiştir. Bu da onun ricâl konusundaki bilgisinden kaynaklamış olmalıdır. Ṭûsî, Kur'ân anlayışı açısından da kendisinden önceki şîî âlimlerden farklı düşünmektedir. Örneğin Kur'ân'ın tahrifi ile ilgili olarak öncekilerin aksine, kesin bir dille Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiasını reddetmektedir. Ṭûsî, Kummî (ö. 290/903) ve 'Ayyâşî (ö. 320/932) tefsirlerine de itibâr etmemiştir. Ayrıca hicrî 5. asır önemli şîî âlimlerinden İbn İdris el-Hillî (ö. 598/1202), başta fıkıh usûlü olmak üzere birçok görüşünden ötürü Ṭûsî'yi eleştirmesine rağmen tefsirini beğenmiş ve *el-Munteḥab min Tefsîri'l-Kur'ân ve'n-Nuketü'l-Mustaḥrece min Tefsîri't-Tibyân* adlı eserinde tefsiri özetlemiştir. Ṭûsî'nin te'lif etmiş olduğu bu tefsir çağdaş şîî ulemânın nezdinde de önemli bir yere sahip olup, günümüzde yazılan tefsirlerin temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır.⁹

Özellikle şîî tefsir anlayışı ile ilgili olarak Batı'da, İslâm dünyasında ve Türkiye'de yapılan çalışmaların eksikliği ve birbirinin tekrarı olması bizi şîî tefsir sahasında çalışmaya yöneltmiştir. Habibov, doktora tezinde bu tespiti yapmakta ve yapılan çalışmaları özetlemektedir.¹⁰ Ṭûsî ile ilgili yapılan çalışmalardan burada söz etmek istiyoruz.

Ülkemizde tefsir tarihine yönelik en kapsamlı çalışmanın yazarı İsmail

⁸ Şîa'nın imâmet anlayışı hakkında detaylı bilgi için bkz. el-Muzaffer, eş-Şeyḥ Muḥammed Rıdâ, 'Akâidu'l-İmâmiyye, Merkezu'l-Ebhâşi'l-'Akâidiyye, Kum 1422, s. 73-82; Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, AÜİF Yay., 1983, s. 108-115; Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2004, s. 40-188.

⁹ Ma'rifet, Muḥammed Hâdî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirün*, Meşhed 1998, s. 373-390; Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 27-28.

¹⁰ Bkz. Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 1-6.

Cerrahoğlu, eserinde Tûsî'nin tefsirini konu edinmiş ve bu tefsirin Şîa nezdindeki itibarına dikkat çekmiştir.¹¹ Muhammed Hâdî Ma'rîfet de *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn* isimli tefsir tarihi çalışmasında Tûsî'yi konu edinen bir başlık açmıştır.¹² Aslan Habibov'un *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı* isimli doktora çalışması şîi tefsir tarihini kapsamlı incelemesi ve Tûsî'nin tefsirdeki konumuna ve kanâatlerine dâir fikirler vermesi açısından önem arz etmektedir.¹³ *Menhecu's-Şeyh Ebî Ca'fer et-Tûsî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Dirâse Luğaviyye – Nahviyye – Belâğîyye*¹⁴ ve *eş-Şeyhu't- Tûsî Mufessiran*¹⁵ adlı çalışmalar da Tûsî'nin tefsirini ve tefsir metodunu konu edinmektedir.

Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usûlü Fıkıhla Alakalı el-'Udde Eserinde Delil Anlayışı,¹⁶ “The Role of Shayk al-Tûsî In The Evolution of A Formal Science of Jurisprudence Among The Shi'ah”¹⁷ ve “Sünnî-Şîi Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)”¹⁸ isimli çalışmalar Tûsî'nin fıkıh usûlündeki görüşlerini ve şîi fıkıh tarihindeki yerini anlatmaktadır. *el-Mu'cemu'l-Fıkhî li Kutubi's-Şeyh et-Tûsî*¹⁹ adlı sözlük çalışması konulara göre alfabetik olarak hazırlanmış bir eserdir. Bu sözlükte Tûsî'nin

¹¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988, I. 450.

¹² Ma'rîfet, Muhammed Hâdî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Meşhed 1997, s. 373-390.

¹³ Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, s. 25-28, 76-151, 198-266.

¹⁴ Zeydî, Kâsîd Yâsir, *Menhecu's-Şeyh Ebî Ca'fer et-Tûsî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Dirâse Luğaviyye – Nahviyye – Belâğîyye*, Beytu'l-Hikme, Bağdat 2004.

¹⁵ Ca'fer, Hıdayr, *eş-Şeyhu't-Tûsî Mufessiran*, Defteri-i Tebliğât-ı İslamî Havza-i 'İlmiyye, Kum 1378.

¹⁶ Kahayev, Amir, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usûlü Fıkıhla Alakalı el-'Udde Eserinde Delil Anlayışı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya 2011

¹⁷ Adams, Charles J., “The Role of Shayk al-Tûsî In The Evolution of A Formal Science of Jurisprudence Among The Shi'ah,” *Islamic Studies*, Islamic Research Enstitute, Islalamad 1971, s. 173-180.

¹⁸ Kahraman, Abdullah, “Sünnî-Şîi Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)”, *Marife*, 2005, yıl: 5, sayı: 3, s. 213-232.

¹⁹ eş-Şâhrûdî, Maḥmûd el-Hâşimî (ed.), *el-Mu'cemu'l-Fıkhî li Kutubi's-Şeyh et-Tûsî*, Muessesetu Dâirati Ma'ârifî'l-Fıkhî'l-İslâmî, Kum 2004, I-VI.

farklı fikhî konulardaki görüşleri, eserlerine atıf yapılarak açıklanmaktadır.

*en-Nazariyyātu'l-Kelâmiyye 'inde't-Ṭūsī*²⁰ ve “al-Shayk al-Ṭūsī His Writings on Theology and Their Reception”²¹ adlı çalışmalar Ṭūsî'nin kelam/teoloji sahasındaki görüşlerinden ve eserlerinden bahsetmekte; *Endişe-i Siyâsî Şeyh Ṭūsî*²² isimli kitap Ṭūsî'nin siyâsî fikirlerini konu edinmektedir.

Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyh Ṭūsî,²³ *Şeyhu't-Tâife et-Ṭūsî*,²⁴ *Hezâra-i Şeyh Ṭūsî*,²⁵ “An Intraduction to Imâmiyyah Scholars: Shaykh al-Tâ'ifah al-Ṭūsî: Life and Works”²⁶ ve “Rapprochement and Fealty During the Bûyids and Early Saljûqs: The Life and Times of Muhammad ibn al-Ḥasan al-Ṭūsî”²⁷ adlı çalışmalar Ṭūsî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi vermektedir. “Devru's-Şeyh et-Ṭūsî fî Ulûmi's-Şerîati'l-İslâmiyye”²⁸ isimli makale Ṭūsî'nin yaşadığı dönemde islâmî ilimler sahasındaki gelişmeleri konu edinmektedir.

²⁰ Faḍlullâh, 'Alî Muḥammed Cevâd, *en-Nazariyyātu'l-Kelâmiyye 'Inde't-Ṭūsî*, Daru'l-Maḥabbeti'l-Beydâ', Beyrut 2001.

²¹ Hassan Ansari and Sabine Schmidtke, “al-Shayk al-Ṭūsī His Writings on Theology and Their Reception”, *The Study Of Shi'i Islam: History, Teology and Law, The Study Of Shi'i Islam*, I.B. Tauris&Co. Ltd., London 2014, s. 475-497.

²² Mûseviyân, Seyyid Muḥammed Rıdâ, *Endişe-i Siyâsî Şeyh Ṭūsî*, Bustân-ı Kitâb, Kum 1380.

²³ Tehrânî, Aga Buzurg, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyh Ṭūsî*, Pejûheşgâh-ı 'Ulûm-i İnsânî ve Muṭâle'ât-i Ferhengî, Tahran 1386.

²⁴ Şehrevî, 'Alî Rıdâ, *et-Ṭūsî Şeyhu't-Tâife*, Kum 1316.

²⁵ Devvânî, 'Alî, *Hezâra-i Şeyh Ṭūsî*, Muesse-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1362.

²⁶ Akhtar, Wahid, “An Introduction to Imâmiyyah Scholars: Shaykh al-Tâ'ifah al-Ṭūsî: Life and Works,” *Al-Tawhîd*, Tehran 1986-1987/1407, IV., sayı: 2 s. 126-165.

²⁷ Marcinkowski, Muhammad Ismail, “Rapprochement and Fealty During the Bûyids and Early Saljûqs: The Life and Times of Muhammad ibn al-Ḥasan al-Ṭūsî”, *Islamic Studies*, Islamic Research Institute Press, Islamabad 2001, XXXX., sayı: 2 s. 273-296.

²⁸ Bu makale seri hâlinde (1-6) “*Turâsunâ*” adlı dergide yayınlanmıştır. Bkz. el-'Amîdî, es-Seyyid Şâmir Hâşim, “Devru's-Şeyh et-Ṭūsî fî 'Ulûmi's-Şerîati'l-İslâmiyye”, *Turâsunâ*, Kum 1418, sayı: 52 s. 36-65, sayı: 53-54 s. 241-258, sayı: 55-56 s. 105-131, sayı: 57 s. 94-120, sayı: 58 s. 102-123, sayı: 59-60 s. 153-170.

Ṭūsî ile ilgili olup temin edemediğimiz çalışmaların burada isimlerini zikretmek istiyoruz:

1. el-Emînî, Muhammed Hâdî, *Meşâdiru'd-Dirāse 'ani'n-Necef: eş-Şeyhu't-Ṭūsî*, Maṭba'atu'n-Necef, Necef 1963.
2. Feyyâd, 'Abdullâh, *Târihu't-Terbiye 'inde'l-Îmāme ve Eslāfihim Mine'ş-Şî'a Beyne 'Ahdi'ş-Şādık ve't-Ṭūsî*, Şirketu'l-A'lemî li'l-Maṭbûât, Beyrut 1996.
3. el-Hakîm, Ḥasen 'Îsâ, *eş-Şeyhu't-Ṭūsî Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Ḥasen*, Necef 1975.
4. 'İmrân, 'Alî Mûsâ, *eş-Şeyhu't-Ṭūsî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye*, basılmamış yüksek lisans tezi, Kûfe Üniversitesi, 2006.
5. Kummî, Ekber Îrânî, *Rûş-i Şeyh Ṭūsî Der Tefsîr-i Tibyân*, Sâzmân-ı Teblîğât-ı İslâmî, Tahran 1371.
6. Kumpânî, Mehdî, *Şeyh Ṭūsî ve Tefsîr-i Tibyân*, Hâne-i Kitâb, Tahran 2011.
7. Muḥakkîk, Muhammed Bâkır, *Numûne-i Beyyinât Der Şân Nuzûl-i Âyât ez-Nazar-ı Şeyh Ṭūsî ve Sâvir Mufessirîn-i 'Âmme ve Hâssa*, Tahran 1359.
8. Murteḍâ, Kârîmîniyâ, "Different Readings or Alteration of The Holy Quran: (A Survey of The Shiite Traditions in Tafsir al-Tibyân)", *Ulûm-i Ḥadith*, Kum 2006, XI., sayı: 2/40 s. 3-21.
9. Murteḍâ, Kârîmîniyâ, "al-Shaykh al-Ṭūsî and His Commentary Sources in al-Tibyân", *Journal of Islamic Studies*, Meşhed 2007, sayı: 74, s. 81-111.
10. Muṭlak, Maḥmûd Yezidî, *Endişehâ-yı Kelâmî Şeyh Ṭūsî*, Meşhed 1378.
11. Râmyâr, Maḥmûd, *Shaykh Ṭūsî: The Life and Works of A Shî'ite Leader*, basılmamış doktora tezi, Edinburg Üniversitesi, 1977.
12. eş-Şâtî, 'Âdil 'Abdulcabbâr Şâmir, *'İlelu'l-Ḥadîs fî Tehzîbi'l-Aḥkâm li'ş-*

Şeyh et-Ṭūsī, el-‘Ârif li’l-Maṭbûât, Beyrut 2013.

13. Yûnus, ‘Abdullâh Muḥammed, *et-Tevcîhu’n-Nahvî Beyne’t-Ṭūsî fî Tefsîrihi’t-Tibyân ve ez-Zemaḥşerî fî Tefsîrihi’l-Keşşâf*, basılmamış yüksek lisans tezi, Musul Üniversitesi, 2011.

B. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda yöntem olarak Ṭūsî’nin *el-‘Udde fî Uşûli’l-Fıkh* isimli eserinde nesh ile ilgili teorisini esas alarak *et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân* adlı tefsirinde neshin işlenişini/pratiğini ortaya koymaya çalıştık. Hem usûl ve hem de tefsir yazan bir âlimin usûlünde ortaya koyduğu yaklaşımlarına mutâbık bir tefsir kaleme almasının veya usûlünde ileri sürdüğü düşünce ve kanâatlerle tefsiri arasında çelişki arzeden bir tutum sergilemeyerek teori-pratik uyumunu sağlamaya çalışmasının ilmî/bilimsel bir tavır olacağı kanaatindeyiz. Esâsen Ṭūsî’nin bahsi geçen iki çalışmasında teori-pratik uyumunu ortaya koymak ve örneklendirmek tezimizin temel yöntemi olmuştur.

Tezimiz giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmamıza Şîa’nın Kur’ân anlayışı ile giriş yapmayı tercih ettik. Ṭūsî’nin Şîa mezhebine müntesip olması ve mezhebin temel doktrinlerini Kur’ân yorumuna yansıttığı gibi mezhebine ters düşen veya günümüz şîiliğinin kabulüne aykırı görüşleri ve Ehl-i Sünnet’in tutumunu yer yer benimsemesi bu tercihimizde etkili olmuştur.

Birinci bölümü oluşturan ana tema Ṭūsî’nin neshi algılama ve yorumlama biçimidir. *el-‘Udde fî Uşûli’l-Fıkh* isimli eserinde neshi müstakil bir konu olarak işleyen Ṭūsî, sistematik ve tutarlı olmaya özen göstermiştir. Neshin Ehl-i Sünnet’in tasnifine benzer kategorik ayrımını yapan Ṭūsî, nesh anlatımında âyetlerden deliller getirmiştir.

Ṭūsî’nin tefsirinde neshi konu edindiğimiz ikinci bölümde, usûlde ele alınan konuların pratik yansıması görülmektedir. Konu içi bütünlük olması açısından bir

mevzû ile ilgili bütün âyetleri tek başlık altında inceledik ve bu başlıkların anlatımında düzenlilik amacıyla alfabetik sıralamayı tercih ettik. Tefsirinde bazen birkaç cümle ile ilgili aktardığı nesh görüşünü, zaman zaman detaylandıran Tûsî'nin bu anlatımını özetlemeye ve nesh bağlamında konumuzun kapsamına girmeyen bilgi, görüş ve tartışmaları çalışmaya yansıtılmamaya gayret ettik. Nihâî olarak tezimizde ulaştığımız sonuçları özetleyerek çalışmamızı tamamladık.

C. Şîa'nın Kur'ân Anlayışı

Bir mezhep olarak Şîa'yı “‘Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661), Hz. Peygamber (as)'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imâmetin/hilâfetin kıyamete kadar Hz. Fâtıma'nın (ö. 11/632) soyundan olanlara mahsûs olduğunu ileri süren toplulukların müşterek adıdır.”²⁹ şeklinde tanımlayabiliriz.

İmâmet, takîyye, rec'at gibi kendi mezhebine özgü inançlara sahip Şîa, Kur'ân konusunda da Ehl-i Sünnet ile benzer ve farklı fikirlere/inançlara sahiptir.

Ehl-i Sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber (as)'in hadislerine tilâvet edilmeyen (gayr-i metluv) vahiy dendiği gibi Şîa'da da bu kâbil görüşlerin olduğu savunulmaktadır.³⁰ Ehl-i Sünnet tarafından “tilâvet edilmeyen vahiy” ve “hadîs-i

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. en-Nevbahtî, el-Hasen b. Mûsâ, *Kitābu Firaqî's-Şîa*, Dāru'r-Raşād, Kahire 1992, s. 14-19; eş-Şeyh el-Mufid, Muḥammed b. Muḥammed b. Nu'mân el-'Ukberî, *Evâilu'l-Maḳâlât*, Mehr, Kum 1413, s. 34-41; Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 12-20.

³⁰ Klâsik İmâmiyye kaynaklarından bu konu ile ilgili gösterebileceğimiz delillerden biri Ehl-i Beyt imamlarından nakledilen, “Yüce Allâh Rasûlullâh'a Kur'ân'ın tenzîli ile birlikte te'vîlini de öğretti.” şeklindeki rivâyettir. Bkz. el-'Ayyâşî, Muḥammed b. Mes'ûd, *Tefsîru'l-'Ayyâşî*, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Maṭbûât, Beyrut 1991, I. 29. Allâh'ın Hz. Peygamber (as) ile olan irtibatı her ne şekilde olursa olsun vahiy sayılacağına göre, bu rivâyeti İmâmiyye'nin Kur'ân dışında vahyin varlığına dâir inancına delil göstermemiz mümkündür. Bkz. Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, s. 106.

kutsî” diye kavramlaştırılan rivâyetlerin benzerlerini Şîa, vahiy olarak nitelendirmektedir.³¹

Kadir Gecesi’nde Kur’ân’ın tamamının mı yoksa bir kısmının mı indirildiği hususunda ihtilâf eden Şîa, ilk dönemden itibaren Kur’ân’ın ilk olarak Hz. Peygamber (as)’in emri ile Hz. ‘Alî (ö. 40/661) tarafından toplandığına inanmaktadır. Hz. ‘Alî’nin toplamış olduğu mushaf, içerik ve tertip açısından günümüzdeki mevcut mushaftan farklı niteliklere sahipti. Mushafı tertip eden Hz. ‘Alî, bunu dönemin halifesine takdim etmiş ancak bu mushaf kabul edilmemiştir.³²

Şîa’ya göre Kur’ân’ın toplanması konusu tahrif iddialarıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü tahrif iddialarını ileri sürenler, dâima Kur’ân’ın cem’iyle ilgili rivâyetleri delil göstermişlerdir.³³ Bazı rivâyetlerin Şîa’nın aşırı/ğulât kolu tarafından imamların diliyle uydurulduğunu ve ğulâtın bu rivâyetlerin şîî kaynaklara girmesine neden olduğunu dile getiren Habibov, bu gruba karşı en büyük mücadeleyi yine Şîa’nın verdiğini söylemektedir.³⁴ Erken dönemde tahrif ile ilgili yazılan kitaplarda özellikle imamların diliyle uydurulan tahrif rivâyetlerinin, sonraki bazı şîî müellifler tarafından –dönemin ilim anlayışından olsa gerek– herhangi bir eleştiriye tabi tutulmadan eserlerinde zikredilmesi sonucunda Kur’ân’da tahrifin varlığı düşüncesi

³¹ Detaylı bilgi için bkz. Tabersî, *el-İhticâc*, Şirketu’l-A’lemî li’l-Maṭbûât, Beyrut 1981, I. 154; Karataş, Şaban, *Şîa’da ve Sünnî Kaynaklarda Kur’ân Tarihi*, Ekin Yay., İstanbul 1996, s. 49-54.

³² Tabersî, *el-İhticâc*, I. 155-156. Detaylı değerlendirmeler için bkz. Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 79-94.

³³ Detaylı bilgi için bkz. el-Hûî, es-Seyyid Ebu’l-Kâsım el-Müsevî, *el-Beyân fî Tefsîri’l-Ḳur’ân*, Daru Envârî’l-Hudââ, 1981, s. 208-211; Yılmaz, Musa Kazım, “Şîa’nın Kur’ân İlimleriyle İlgili Görüşleri”, *Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyât, İstanbul 1993, s. 163.

³⁴ Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 109-110. Şîa’nın aşırı/ğulât kolunu ret için yazılan kitaplar hakkında detaylı bilgi için bkz. en-Necâşî, Ebu’l-Abbâs Aḥmed b. ‘Alî b. Aḥmed, *Ricâlu’n-Necâşî*, Şirketu’l-A’lemî li’l-Maṭbûât, Beyrut 2010, s. 19, 58, 69, 74; Tûsî, *el-Fihrist*, tah.: Cevâd el-Ḳayyûmî, Muessesetu Neşri’l-Fekâhe, Kum 1429, s. 49.

bir müddet daha etkisini sürdürmüştür. Hicrî 5. yüzyıla gelindiğinde İmâmiyye çevrelerinde tahrif düşüncesi reddedilmeye başlanmıştır. Ancak Ahbârîliğin tekrar canlandığı dönemlerde kaleme alınan bazı tefsir ve hadis kitaplarında tekrar bu rivâyetlere yer verilince, tahrif konusu bir kez daha İmâmiyye'nin gündemine gelmiştir. Ahbârîliğin zayıflamasıyla tahrif konusu tekrar gündemden düşmüş, Kur'ân'ın mevsûkiyeti düşüncesi etkin hale gelmiştir.³⁵

İlk dönem şîî kaynaklarda Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğu ile ilgili dört rivâyet bulunmakta ve bu rivâyetler erken dönem şîî âlimler tarafından eleştirilmektedir.³⁶

Ṭûsî, tefsirinin mukaddimesinde Şîa nezdinde Kur'ân'ın tek bir harf üzere nâzil olduğunun makbul karşılandığını dile getirmektedir.³⁷ Çağdaş şîî âlimler de selefleri gibi Kur'ân'ın tek bir harf üzerine nâzil olduğu görüşünü benimsemekte ve aksi istikametteki rivâyetlerin sahih olmadığını beyân etmektedirler.³⁸

Şîa'ya göre Kur'ân tek harf üzerine nazil olmuş ancak kırâatler konusundaki ihtilâflar râvîlerden kaynaklanmıştır.³⁹ Kırâatler haber-i vâhidle günümüze ulaşmıştır.⁴⁰ Tefsirinin mukaddimesinde bu konuya değinen Ṭûsî, Şîa arasında yaygın bir kırâatin câiz olduğunu ancak bir kimsenin farklı bir kırâati tercih etme

³⁵ Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 109-111.

³⁶ Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 142-143. Ayrıca rivâyetler için bkz. Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muḥammed b. 'Alî b. el-Ḥuseyn, *el-Ḥişâl*, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1403, II. 358; Şaffâr, Muḥammed b. el-Ḥasen, *Beşâiru'd-Derecât fî Menâkıbi 'Alî Muḥammed*, Şirketu'l-A'lemî li'l-Maḥbûât, Beyrut 2010, s. 232; Ṭûsî, *eṭ-Ṭibyân*, I. 7.

³⁷ Ṭûsî, *et-Tibyân*, I. 7.

³⁸ Ḥûî, *el-Beyân*, s. 177-178; Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şia Polemikleri*, Ankara Okulu, Ankara 2012, s. 266-271; Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, s. 144.

³⁹ Ḥûî, *el-Beyân*, s. 187-189.

⁴⁰ Ḥûî, *el-Beyân*, s. 124.

konusunda özgür olduğunu⁴¹ dile getirir.

D. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

385/995 yılında Horasan'ın Tûs şehrinde dünyaya gelen Ebû Ca'fer et-Tûsî, yaklaşık 40 sene Bağdat'ta kalmıştır. Ömrünün kalan kısmını Necef'te geçiren Tûsî, 460/1067 yılında vefat etmiştir.⁴²

Tûsî, Ca'feriyye tarihinde ve özellikle “fıkıh usûlü” alanında ayrı bir öneme sahiptir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki, İslam tarihinde fıkıh usûlü farklı süreçlerden geçerek gelişim göstermiştir. Bu merhalelerden bazıları tüm İslam mezhepleri açısından ortak olduğu gibi, tek bir mezhebin kendi tarihî süreci içerisinde farklı bir merhaleyi katettiği de bir gerçektir. İslâm mezheplerinden biri olan Ca'feriyye içerisinde fıkıh usûlüne dair delilleri kullanma ve hükme varma metotları birbirinden oldukça farklı, “ahbârîler” ve “usûlîler” diye isimlendirilen iki ana ekol vardır.⁴³

Şîî müellifler, fıkıh usûlünün gelişme sürecini, belirli dönemlere ayırmışlardır. Bunlardan birincisi, hazırlık dönemi olup, usûlün tohumlarının atıldığı devredir. Bu dönem İbn Ebî 'Âkil (ö. IV.yy/X.yy) ve İbn Cüneyd'le (ö. 381/991) başlayıp, Tûsî'nin zuhuruyla son bulur. İkinci dönem, ilim dönemi olarak adlandırılır. Bu zaman diliminde, usûlî düşüncenin sınırları oluşturulmuş ve usûlün bu dönemde fikhî sahaya tesiri oldukça geniş olmuştur. Bu dönemin kurucusu Ebû

⁴¹ Tûsî, *et-Tibyân*, I. 7.

⁴² Şehrevî, *Şeyhu't-Tâife*, s. 19-68; el-Hakîm, Hasen 'Îsâ, *el-Mufaşşal fî Tarîhi'n-Necefi'l-Eşraf*, el-Mektebetu'l-Haydariyye, Kum 1427, s. 27-35; Kahayev, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı*, s. 25-41.

⁴³ Ahabîlere göre şer'î hükümlerin delilleri Kur'ân ve Sünnet'ten ibarettir. Sünnet, Hz. Peygamber'in ve on iki imamın söz, fiil ve takrirleridir. Akıl, ictihâd ve kıyâs onlara göre delil değildir. Usûlîlere göre müctehidlerin hüküm verebilmek için başvuracakları dört delil vardır: Kitâb, Sünnet, İcmâ ve Akıl. Kitâb ve Sünnet bütün hükümleri açıklamadığı için ictihâda ihtiyaç vardır. Bkz. Karaman, Hayrettin, “Ca'feriyye”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s.6.

Ca'fer eṭ-Ṭûsî'dir.⁴⁴ Ṭûsî, usulîlerin istidlâl ve ictihâd metodu ile ahbârîlerin haber-i vâhidle amel prensiplerini almış; ikincisine hadisin sıhhatini tespitte katkıda bulunan bazı unsurlar katarak iki farklı ekolü uzlaştırmaya çalışmış ve bu sistem çerçevesinde yeni bir şîî fıkıh çıkışı açmıştır. Ṭûsî, fıkıh alanında yazdığı eserlerinde yeni yöntemini ortaya koymuştur. Ṭûsî'nin açtığı çıkış üç asır kadar sürmüş; bu zaman diliminde Ṭûsî'yi eleştiren fıkıhçılar olduğu gibi ortaya koyduğu yöntemi daha sistematik bir biçimde geliştirerek fıkıh usûlü alanına katkılar sağlayanlar da olmuştur.⁴⁵

Üçüncü dönem, Safevîler'den sonra tekrar zuhur eden Ahbârîliğin ortadan kaybolması ve Behbehânî'nin (ö. 1205/1784) açtığı medrese ile başlayan dönemdir. Bugüne kadar gelişmiş şekliyle şîî düşüncesine bu medrese hâkim olmuştur.⁴⁶

Çok yönlü bir âlim olan Ṭûsî, farklı alanlarda pek çok eser kaleme almış ve Ca'feriyye'nin mihenk taşı olma özelliğini kazanmıştır. Ṭûsî'nin günümüze ulaşan eserleri olduğu gibi tarih sayfalarında kalan eserleri de vardır. Burada bir not düşmek istiyoruz. Ṭûsî'nin eserlerini konu edinen çalışmalarda eser sayısında bir mutâbakat olmadığını ve bir çalışmada yer alan bir eserin başka bir çalışmada zikredilmediğini gördük. Bu nedenle farklı çalışmalarda zikredilen eserleri bir araya getirmek suretiyle yeni bir tesnif yapmayı tercih ettik. Ṭûsî'nin eserlerini inceleyen çalışmalara ve yaptığımız araştırmalara dayanarak eserler hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Ebû Ca'fer eṭ-Ṭûsî'nin Basılı Eserleri :

1. *el-Fihrist*⁴⁷

⁴⁴ eş-Şadr, Muhammed Bâkır, *el-Meâlimu'l-Cedide li'l-Usûl*, Maṭba'atu'n-Nu'mân, Necef 1975, s. 87-88; Kahayev, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı*, s. 15.

⁴⁵ Karaman, "Ca'feriyye", s. 5-6; Hakyemez, Cemil, "Şîî İmâmiyye Fıkının Teşekkül Süreci ve İmamet, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/1, s. 26-27.

⁴⁶ Şadr, *el-Meâlim*, s. 88-89; Kahayev, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı*, s. 15.

⁴⁷ Tah.: Cevâd el-Ḳayyûmî, Muessesetu Neşri'l-Fekâhe, Kum 1429.

2. *el-Ğaybe*⁴⁸
3. *İhtiyāru ma 'rifeti 'r-ricāl (Ricālu 'l-Keşşî)*⁴⁹
4. *el-İktişād fî mā yete 'allak bi 'l-i 'tikād*⁵⁰
5. *el-İstibşār fî mā uhtulife mine 'l-aḥbār*⁵¹
6. *Kitābu 'l-ebvāb (Ricālu 'ş-Şeyḥ eṭ-Ṭûsî)*⁵²
7. *Kitābu 'l-ḥilāf fî 'l-aḥkām*⁵³
8. *Kitābu 'n-nihāye*⁵⁴
9. *el-Mebsûṭ*⁵⁵
10. *el-Mecālis mine 'l-aḥbār (el-Emālî)*⁵⁶
11. *Mişbāḥu 'l-muteheccid*⁵⁷
12. *Rasāilu 'l- 'Aşr*⁵⁸ : Ṭûsî'nin bu kitapta toplanan 10 risalesinin isimleri:

- i. *el-Cumel ve 'l- 'ukūd fî 'l-ibādāt*
- ii. *el-İcāz fî 'l-ferāid ve 'l-mevārîş*
- iii. *el-Mesāilu 'l-ḥāiriyye fî 'l-fikh*
- iv. *Mesāil kelāmiyye*
- v. *el-Muḫṣiḫ fî 'l-imāme*
- vi. *Mukaddime fî 'l-medḥal ilā 'ilmi 'l-kelām*

⁴⁸ Muessesetu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye, Kum 1411.

⁴⁹ Tah.: Cevâd el-Ḳayyûmî, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1427.

⁵⁰ Cem'iyyetu'l-Muntedî li'n-Neşr, Necef 1979.

⁵¹ Tah.: Muḥammed Ca'fer Şemsu'd-Dîn, Dâru't-Te'âruf li'l-Maṭbûât, Beyrut 1991, I-IV.

⁵² Tah.: Cevâd el-Ḳayyûmî, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1373.

⁵³ Tah.: es-Seyyid 'Alî el-Ḥorasânî, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1429.

⁵⁴ Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1980.

⁵⁵ Tah.: es-Seyyid Muḥammed Taḳiyyu'l-Keşfi, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, I-VIII.

⁵⁶ Tah.: Behrâd el-Ca'ferî, 'Alî Ekber el-Ğaffârî, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Tahran 1381.

⁵⁷ Muessesetu'l-A'lemî li'l-Maṭbûât, Beyrut 1998.

⁵⁸ Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1414.

vii. *Risāle fî 'l-i 'tikādāt*

viii. *Risāle fî 'ameli 'l-yevm ve leyle*

ix. *Risāle fî 'l-farḳ beyne 'n-nebī ve 'l-imām*

x. *Risāle fî tahrīmi 'l-fuḳḳā'*

13. *Tehzību 'l-aḥkāṃ*⁵⁹

14. *Telḥīsu 'ş-şāfī fî 'l-imāme*⁶⁰

15. *Temhīdu 'l-uşūl*⁶¹

16. *et-Tibyān fî tefsīri 'l-ḳur'ān*⁶²

17. *el-'Udde fî uşūli 'l-fīḫ*⁶³

Ebû Ca'fer eṭ-Ṭûsî'nin El Yazması Eserleri :

1. *Mesāilu uşūli 'd-dīn*⁶⁴

2. *Muḥṭaşaru 'l-misbāḥ*⁶⁵

3. *et-Tibyān fî i 'rābi 'l-ḳur'ān*⁶⁶

Ebû Ca'fer eṭ-Ṭûsî'nin Kayıp Eserleri :

1. *Hidāyetu 'l-musterşid ve baṣīratu 'l-mute'abbid*⁶⁷

2. *el-Kāfī fî 'ilmi 'l-keḷām*⁶⁸

3. *Maḳtelu 'l-Ḥuseyn*⁶⁹

⁵⁹ Dâru't-Te'âruf li'l-Maṭbûât, Beyrut 1992, I-X.

⁶⁰ Muessesetu İntişârâtî'l-Muḥibbîn, Kum 1928, I-IV.

⁶¹ Dânişgâh-ı Tehrân, Tahran 1983.

⁶² Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, Beyrut t.y., I-X.

⁶³ Tah.: Muḥammed Rıdâ el-Enşârî el-Ḳummî, Kum 1417.

⁶⁴ el-Mektebetu'r-Rıdaviyye, Meşhed. Bkz. Şehrevî, *Şeyhu't-Tāife*, s. 59.

⁶⁵ Mektebetu'ş-Şeyḥ Hâdî Âl-i Kâşifi'l-Ğıṭâ, Meşhed. Bkz. Tehrânî, *eṣ-Ṣerî'a ilâ Teşânîfi 'ş-Şi'a*, Dâru'l-Eḍvâ li't-Ṭibâ'a, Beyrut 1983, XX. 209.

⁶⁶ Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Bursa. Bkz. <http://www.yazmalar.gov.tr>.

⁶⁷ Şehrevî, *Şeyhu't-Tāife*, s. 68.

⁶⁸ Şehrevî, *Şeyhu't-Tāife*, s. 60.

⁶⁹ Şehrevî, *Şeyhu't-Tāife*, s. 63-64.

4. *Mā lā yeseu 'l-mukellef el-iḥlāl bih*⁷⁰
5. *Mā yu 'allel ve mā lā yu 'allel*⁷¹
6. *Menāsiku 'l-hacc fī mucerradi 'l-'amel*⁷²
7. *el-Mesāilu 'l-cenbelāiyye fī 'l-fikh*⁷³
8. *el-Mesāilu 'd-dimeşkiyye fī tefsīri 'l-ḳur 'ān*⁷⁴
9. *el-Mesāilu 'l-elyāsiyye*⁷⁵
10. *el-Mesāilu 'l-ḥalebiyye fī 'l-fikh*⁷⁶
11. *Mesāilu İbni 'l-Berrāc*⁷⁷
12. *el-Mesāilu 'l-ḳummiyye*⁷⁸
13. *el-Mesāilu 'r-raḥabiyye fī tefsīri 'l-ḳur 'ān*⁷⁹
14. *el-Mesāilu 'r-rāziyye*⁸⁰
15. *Mesele fī 'l-aḥvāl*⁸¹
16. *Mesele fī 'l-'amel bi ḥaberi 'l-vāhid ve beyāni ḥucciyyeti 'l-aḥbār*⁸²
17. *Mesele fī mevākīti 's-şalāt*⁸³

⁷⁰ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 83-84.

⁷¹ Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 57.

⁷² Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 51.

⁷³ Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 51.

⁷⁴ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 58.

⁷⁵ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 57.

⁷⁶ Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 51.

⁷⁷ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 57.

⁷⁸ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 58-59.

⁷⁹ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 58.

⁸⁰ Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 59.

⁸¹ Tehrânî, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḫ Tūsî*, s. 56.

⁸² Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 54.

⁸³ Şehrevî, *Şeyḫu 't-Tāife*, s. 52.

18. *Mesele fī vucūbi 'l-cizye 'ale 'l-yehūd*⁸⁴
19. *Muhtaşaru aḥbāri 'l-Muhtār b. Ebī 'Ubeyde es-Şekāfi*⁸⁵
20. *en-Nakd 'alā İbn Şāzān fī meseleti 'l-ğār*⁸⁶
21. *Riyādatu 'l- 'ukūl*⁸⁷
22. *Şerḥu 'ş-şerḥ fī 'l-uşūl*⁸⁸
23. *Ta 'liḳu mā lā yese*⁸⁹
24. *Unsu 'l-vahīd*⁹⁰
25. *Uşūlu 'l- 'aḳāid*⁹¹

⁸⁴ Tehrânî, *Zindegīnāme ve Aşār-ı Şeyḥ Tūsī*, s. 56-57.

⁸⁵ Şehrevî, *Şeyḥu 't-Tāife*, s. 64.

⁸⁶ Tehrânî, *Zindegīnāme ve Aşār-ı Şeyḥ Tūsī*, s. 63.

⁸⁷ Şehrevî, *Şeyḥu 't-Tāife*, s. 57.

⁸⁸ Tehrânî, *Zindegīnāme ve Aşār-ı Şeyḥ Tūsī*, s. 48.

⁸⁹ Şehrevî, *Şeyḥu 't-Tāife*, s. 66.

⁹⁰ Şehrevî, *Şeyḥu 't-Tāife*, s. 68.

⁹¹ Tehrânî, *Zindegīnāme ve Aşār-ı Şeyḥ Tūsī*, s. 38.

I. BÖLÜM

EBÛ CA'FER ET-ṬÛSÎ'NİN USÛL ANLAYIŞINA GÖRE NESH

1.1. Nesh Kavramı

Neshin, lügatte “izâle etme, yok etme” ve “nakil, istinsâh, çoğaltma” olmak üzere iki anlama geldiğini söyleyen Ṭûsî,⁹² tefsirinde bu kelimeyi (mevcut uygulamayı) iptal etme/kaldırma⁹³ ve istinsâh/çoğaltma⁹⁴ anlamında kullanmakta; 22.Hac/51. âyetin tefsirinde “ينسخ” kelimesini “يزيل” kavramıyla tefsir etmektedir.⁹⁵

Hicrî ilk asırlarda mu'tezilî âlim Ebû Muslim el-İşfehânî (ö. 322/934) dışında neshin gerçekleştiği konusunda ittifak edildiğini⁹⁶; ancak kavramın ıstılâhî (terim) kullanımında farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Neshin ıstılâhî kullanımına dair

⁹² Ṭûsî, *el-'Udde fî Uşûli'l-Fıkh*, tah.: Muḥammed Rıdâ el-Enşârî el-Ḳummî, Kum 1417, II. 485. Literatürde ‘nesh’ kelimesinin benzer sözlük anlamları için bkz. er-Râğıb el-İşfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Ḥuseyn b. Muḥammed, *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Ḳur'an*, tah. Muḥammed Seyyid Keylânî, Kahire 1961, s. 490; er-Râzî, Muḥammed b. Ebî Bekr b. 'Abdi'l-Ḳâdir, *Muḥtâru's-Şihâh*, Mektebetu Lubnân, Beyrut 1986, s. 273-274; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muḥammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Edebu'l-Ḥavze, Kum 1405, III. 61; ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muḥammed b. 'Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'an*, tah. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrahîm, el-Mektebetu'l-Mışriyye, Beyrut 2009, II. 21; el-Curcânî, 'Alî b. Muḥammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, tah. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007, s. 330; el-Fîrûzâbâdî, Mecîduddîn Muḥammed b. Ya'kûb, *Mu'cemu'l-Ḳâmûsi'l-Muḥit*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2009, s. 1280; es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'an*, tah. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrahîm, el-Mektebetu'l-Mışriyye, Beyrut 2008, III. 535.

⁹³ Ṭûsî, *et-Tibyân*, I. 464-465, II. 158-159, VI. 40-41; VIII. 345, IX. 584-586.

⁹⁴ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 233.

⁹⁵ Ṭûsî, *et-Tibyân*, VII. 330.

⁹⁶ Âmidî (ö. 631/1233), âlimlerin neshin gerçekleştiği konusunda ittifâk ettiklerini ve İşfehânî dışında muhâlefet eden olmadığını söylemektedir. Bkz. el-Âmidî, 'Alî b. Muḥammed, *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm*, Daru's-Sâmi'î, Riyad 2003, III. 144. İşfehânî, Kur'an'a batılın ne önünden ne ardından yol bulabileceğini ifade eden 41.Fuṣṣilet/42. âyete dayanarak neshi kabul etmenin Kur'an'ın hükmünün iptal edilmesi anlamına geleceğini söylemiştir. Bkz. er-Râzî, Faḥruddîn, *Mefâtîhu'l-Ġayb*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1981, XXVII. 133. İşfehânî'nin neshle ilgili görüşleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeyd, Muştafâ, *en-Nesh fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Vefâ, İskenderiyye 1987, I. 267-277.

farklı görüşleri üç kategoriye ayırabiliriz.

Bakıllânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015) ve Ğazâlî (ö. 505/1111) gibi önde gelen eş'arî usûlcülere göre nesh, “önceki hitapla sabit olan hükmün (zaman bakımından) kendisinden sonra gelen hükümle kalktığına delâlet eden hitaptır. Buna göre eğer sonraki hitap olmasaydı hüküm, ilk hitap ile sâbit kalacaktı.”⁹⁷ Ğazâlî'ye göre tanımda ‘nass’ yerine ‘hitap’ kavramının tercih edilmesinin sebebi hitap kelimesinin lafz, fahva, mefhûm ve diğer delilleri içermesidir.⁹⁸

Hanefîlerin de dahil olduğu fakihlerin çoğunluğuna göre nesh, “mensûh olan hükmün müddetini (hükmün sona erdiğini) açıklamak (beyân)dır.”⁹⁹ Tanıma göre Allâh ilminde belirli olup insanların bilmediği süre nesh ile açıklanmış ve önceki hükmün geçici bir süre için konulduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Fukahânın yaptığı tanımın

⁹⁷ İbn Fûrek, Ebu Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen, *Kitābu'l-Hudūd fi'l-Usûl*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999, s. 143; el-Cuveynî, Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf, *Kitābu't-Telḥîş fi' Uşûlu'l-Fıkh*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996, II. 452; el-Ğazâlî, Ebu Hâmid Muḥammed b. Muḥammed, *el-Muṣtaşfâ min 'İlmi'l-Usûl*, tah.: Muḥammed Suleymân el-Eşkâr, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997, II. 35-36. Çağdaş tefsir usûlü kitaplarında da nesh kavramı, bu tanımla özdeş bir dille ifade edilmekte; nesh tanımında şer'î bir hükmün başka bir şer'î delille kaldırılması vurgulanmaktadır. Bkz. ez-Zurkânî, Muḥammed 'Abdul'azîm, *Menâhîlu'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1995, II. 138; el-Kaṭṭân, Mennâ', *Mebâḥîs fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2009, S. 211-212; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2007; Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü: Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 168.

⁹⁸ Ğazâlî, *el-Muṣtaşfâ*, II. 36.

⁹⁹ el-Caşşâs, Aḥmed b. 'Alî er-Râzî, *el-Fuṣûl fi'l-Usûl*, Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1994, II. 197-200; es-Seraḥsî, Ebu Bekr Aḥmed b. Ebî Sehl, *Uşûlu's-Seraḥsî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II. 54; Ğazâlî, *el-Muṣtaşfâ*, II. 37.

¹⁰⁰ Seraḥsî, *Uşûl*, II. 54; Has, Selim Şükrü, “Klasik Fıkıh Usûlü'nde Neshin Mahiyeti”, *EÜSBED*, Kayseri 2006, s. 548.

‘taḥṣîṣ’¹⁰¹ ile özdeş olduğunu dile getiren Ğazâlî (ö. 505/1111), neshin sürekli olan bir hükmün kaldırılması (raf‘) olduğunu söyler. Neshi satım akdindeki feshe benzeten Ğazâlî’ye göre akit, akit hükmünü ortadan kaldıran bir sebep olmadığı sürece mutlak mülkiyet ifade eder. Satım akdinin sonradan ortaya çıkan bir sebep yüzünden feshedilmesi, akdın fesih zamanına kadar olan bir süre için yapıldığı anlamına gelmez. Neshteki ‘kaldırma’ da bunu ifade eder.¹⁰²

Mu’tezilî âlimlerin yaptığı ve Tûsî’nin de tercih ettiği tanıma göre nesh, “ilk nassla sâbit olan hükmün mislinin (zaman bakımından) kendisinden sonra gelen nassla (yani nassla sabit olan hüküm sebebiyle) izâle edildiğine delâlet etmesidir. Buna göre eğer ikinci nass olmasaydı hüküm ilk nass ile sâbit kalacaktı.”¹⁰³ Mu’tezilîlerin tanımında ‘zâil’ (veya kimi zaman ‘sâkıṭ’) sözünü ‘kaldırma’ ifadesini kullanmaktan kaçındığı için seçtiğini dile getiren Ğazâlî, neshin gerçekte bir ‘kaldırma’ olduğunu ve bu tutumuyla mu’tezilîlerin, tanımı tanımlananın hakikâtinden soyutlamış olacağını söylemektedir.¹⁰⁴ Tanımda dikkati çeken bir diğer husus ‘mişl (benzer)’ kavramına yer verilmesidir. Bunun sebebi, sâbit olan bir hükmün kendisinin izâle edilemeyeceği düşüncesidir. Bu sebeple zâil olan (yani ilk nass ile hüküm sâbit olduktan sonra –gelecek bir zaman diliminde– ‘mensûh’ olarak nitelendirilecek olan) ilk nass ile sâbit olan hükmün mislidir (benzeridir).¹⁰⁵

Tûsî’ye göre nesh, emir-nehy içeren şer’î hükümlerde meydana gelir. Mubâh

¹⁰¹ Tahsis, âmm lafızdan amacın onun kapsadığı şeylerden bir kısmı olduğunu açıklamaktır. Bkz. Caşşâş, *el-Fuṣûl*, I. 142. Tahsis konusunda farklı tanımlamalar için ayrıca bkz. Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*, İsam, İstanbul 1996, s. 99-104.

¹⁰² Ğazâlî, *el-Muṣtaṣfâ*, II. 38-40.

¹⁰³ el-Başrî, Ebu’l-Ḥuseyn, *Kitābu’l-Mu’temed fî Uṣûli’l-Fıkh*, Dımeşk, 1965, II. 1007; Tûsî, *el-Udde*, II. 485-486.

¹⁰⁴ Ğazâlî, *el-Muṣtaṣfâ*, II. 38.

¹⁰⁵ Cuveynî, *et-Telḥîṣ*, II. 451.

olan bir şeyi şeriatin yasaklaması nesh olarak adlandırılmaz. Bunun için Tûsî, “İçkinin yasaklanması, içkinin mübâhlığını neshetti.” cümlesinin yanlış bir ifade olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶

Tûsî, nâsih ve mensûhun bir takım kriterlere sahip olması gerektiğini dile getirmektedir.¹⁰⁷ İlk olarak nâsihin, mensûh ile kastedilen şeyin dışında bir emri veya nehyi içermesi gerekir. Aksi taktirde bu, bedâ olarak nitelendirilir. Tûsî bedâyı “zuhûr/ortaya çıkma” ve “bir şeyin gerçekleştikten sonra bilinmesi” şeklinde tanımlarken Allâh’a nispet edilebilen ve edilemeyen bedâ şeklinde iki farklı kategorik ayırım yapmaktadır. Nesh ile aynı anlamda ifade edilen bedâ kavramı Allah’a nispet edilebilirken; Allah’ın bir kişiye/mükellefe bir işi/fili aynı anda emretmesi ve nehyetmesi (yani emrettiğini nehyetmesi veya nehyettiğini emretmesi) anlamına gelen bedâ, Allâh’a nispet edilemez.¹⁰⁸

Şehristânî’nin (ö. 548/1153) tasnifine göre bedâ, üç kısma ayrılır: İlimde bedâ, Allâh’ın bildiği şeyin aksine bir durumun ortaya çıkmasıdır. İradede bedâ, doğru/isabetli olan şeyin Allah’ın irade ettiği ve hükmettiği şeyin aksine zuhûr etmesidir. Emirde bedâ, Allâh’ın bir şeyi emredip sonrasında bu emrin hilâfına başka bir şeyi emretmesidir.¹⁰⁹ Özellikle Usûlî ekole mensup Şeyh Mufîd (ö. 413/1022),

¹⁰⁶ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 487-491.

¹⁰⁷ Burada bir not düşmek istiyoruz: Tûsî, 3.Âlu ‘İmrân/7. âyetin tefsirinde muhkem ve müteşâbih kavramlarının tanımları hakkında farklı görüşleri sıralarken ilk olarak “nâsih”in muhkem; “mensûh”un ise müteşâbih (ler)i ifade ettiğine dair İbn ‘Abbâs’tan (ö. 68/687) bir rivâyet nakletmiştir. Tûsî, *et-Tibyân*, II. 395. Aynı rivâyet senediyle birlikte Taberî tefsirinde de yer almaktadır. Bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, tah. ‘Abdulâh b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî, Merkezi’l-Buhûs ve’d-Dirâsâtî’l-‘Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Kahire 2001, V. 193-194.

¹⁰⁸ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 595-596.

¹⁰⁹ eş-Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. ‘Abdulkarîm, *el-Milel ve’n-Nihâl*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 1993, s. 171-172.

Şerif el-Murteḍâ (ö. 436/1044) ve Tûsî gibi önde gelen şîî âlimler, bu üçlü tasnifteki ilk iki bedâ türünü Zât-ı İlâhiyye'nin ilim ve irade yönünden eksik olduğu anlamına gelmesinden dolayı reddetmişlerdir. Allâh'ın ilminde ve irâdesinde değişikliği mümkün gören ve Zât-ı İlâhiyye'ye noksan sıfatlar atfetmeyi kaçınılmaz kılan bir bedâ telâkkisi Ğulât-ı Şîa'da görülür.¹¹⁰

Nâsihin ikinci şartı nâsihin mensûhtan ayrı(k)/munfasıl olmasıdır. Tûsî bu duruma 2.Bakara/222.¹¹¹ âyeti örnek göstermektedir. Âyetin birinci kısmında kadınlardan hayız hâlinde uzak kalmak; ikinci kısmında onlara temizlendikten sonra yaklaşmak emredilmektedir. Buna göre âyetin ikinci kısmının birinci kısmı neshettiği söylenemez.¹¹²

Burada tahsîs konusuna değinmek istiyoruz. Umûmun tahsîsini, “lafzın kapsadığı şeyin bir kısmını kastetmek” şeklinde tanımlayan Tûsî, umûm lafzın içine almadığı bir şeyin tahsîsin konusu olmayacağını, neshte ise iki farklı hükmün konu edildiğini dile getirmektedir.¹¹³ Tefsirinde tahsîsi örneklendiren Tûsî, 96.‘Alak/2. âyetteki “الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ” ifadesinin 1. âyetteki “الَّذِي خَلَقَ” ifadesini tahsîs ettiğini ve hem insanı hem de insan dışındaki varlıkları kapsayan 1. âyetin, sadece insanı içeren 2. âyetle sınırlandırıldığını dile getirmektedir.¹¹⁴

¹¹⁰ Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şia Polemikleri*, s. 74.

¹¹¹ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِيزِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَصِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَجِيزِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allâh'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allâh tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever. (2.Bakara/222)

¹¹² Tûsî, *el-‘Udde*, II. 488.

¹¹³ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 397.

¹¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, X. 379.

Ṭûsî, mensûh için ilk olarak, “(mensûh) hükmün, kalkmasını gerektirecek bir zamanla sınırlandırılmış olmaması”nı şart olarak kabul etmektedir. Örneğin, geceleyin iftar etmenin gündüz oruç tutmayı neshettiği söylenemez. Çünkü oruç, gündüz vakti ile sınırlandırılmıştır.¹¹⁵

Mensûhun ikinci şartı, onun kıyâs metodu kullanılarak ulaşılan bir hüküm olmamasıdır.¹¹⁶ Kıyâsı, “*maḳîsun* ‘aleyhteki hükmün aynısını *maḳîste* de tespit etmektir.” şeklinde tanımlayan Ṭûsî,¹¹⁷ kıyâsın dinde bir delil olmadığı; hatta delil olarak kullanılmasının yasak olduğu görüşündedir. Çünkü kıyâsla dinde amel edilmemiştir. Her ne kadar akıl kıyâsın kullanılmasını câiz görse de, dinde bir delil olarak kullanılması için kesin bir naklî delile ihtiyaç vardır.¹¹⁸

Nesh ile ilgili “bir emrin gerçekleşme vaktinden önce neshedilmesi” konusuna değinen Ṭûsî, bu tür neshi câiz görmemektedir. Bir işin gerçekleşme vaktinden önce neshedileceğini kabul edenlerin, Hz. İbrâhîm (as)’in oğlunu kurban etmekle emredilme hâdisesinin anlatıldığı 37.Şaffât/102 ve devamındaki âyetleri delil olarak gösterdiğini aktarmaktadır.¹¹⁹ Ancak Ṭûsî, Hz. İbrâhîm (as)’in kurbana dair tüm hazırlıkları yapmakla emredildiğini ve oğlunu kurban etmeden öncede ona hitap edilen “قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا” (Sen rüyânı doğruladın.)¹²⁰ ifadesinin bu görüşü desteklediğini dile getirerek emrin vaktinden önce neshini kabul etmemektedir.¹²¹

¹¹⁵ Ṭûsî, *el-‘Udde*, II. 488-489.

¹¹⁶ Ṭûsî, *el-‘Udde*, II. 489

¹¹⁷ Ṭûsî, *el-‘Udde*, II. 647.

¹¹⁸ Ṭûsî, *el-‘Udde*, II. 652. Ayrıca değerlendirme için bkz. Kahraman, “Sünnî-Şîî Usûl Polemiği (Ṭûsî Örneği)”, s. 225.

¹¹⁹ Ṭûsî, *et-Tibyân*, XIII. 516-519.

¹²⁰ 37.Şaffât/105.

¹²¹ Ṭûsî, *el-‘Udde*, II. 532.

1.2. İslâm'dan Önceki Şeriatlerin Neshi

Şeriatlerin birbirini neshine hem usûlünde hem de tefsirinde değinen Tûsî, Hz. Muḥammed (as)'in getirdiği şeriatin, kendinden önceki peygamberlerin şeriatını neshettiğini zikretmekte¹²² ve bu tür neshi yahûdîlerin tartışma konusu yaptığını söylemektedir. Tûsî, yahûdîleri şeriatlerin birbirini neshini aklen kabul etmeyenler, aklen kabul edip sem'an kabul etmeyenler ve hem aklen hem de sem'an kabul ettiği hâlde Hz. Muḥammed (as)'in nübüvvetini kabul etmeyenler olmak üzere üç kategoriye ayırmakta¹²³ ve bu üç grubun iddialarını tenkit etmektedir.¹²⁴

Tûsî'nin tefsirinde yer alan Tevrat'ta nesh konusuna dair bir bilgiye burada değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. 5.Mâide/42. âyet,¹²⁵ Ehl-i Kitâb'ın aralarındaki anlaşmazlığı çözmeye dair hüküm verip vermeme konusunda Hz. Peygamber (as)'e seçim hakkı tanımaktadır.¹²⁶ Tûsî, yahûdîlerin aralarındaki anlaşmazlığın ne olduğuna dair İbn 'Abbâs'tan (ö. 68/687) iki farklı rivâyet aktarmaktadır. Birinci rivâyete göre bu anlaşmazlık, zinâ eden evli erkeğe verilecek cezâdır ve ikinci rivâyete göre yahûdîlerden birini öldüren kâtil hakkında verilecek hükümdür.¹²⁷ Yahûdîlerde “içinde Allâh'ın hükmü bulunan Tevrat (التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ)” olduğu hâlde Hz. Peygamber (as)'e hakemlik için gelmeleri ve sonrasında onun

¹²² Tûsî, *et-Tibyân*, V. 202.

¹²³ Âmidî (ö. 631/1233), bu yahûdî fırkaların isimlerinin sırasıyla eş-Şem'âniyye, el-Înâiyye ve el-Ayseviyye olduğunu ve semavî din müntesiplerinden sadece yahûdîlerin neshe karşı çıktığını söylemektedir. Bkz. el-Âmidî, *el-İhkâm*, III. 143.

¹²⁴ Tûsî'nin tenkitleri için bkz. Tûsî, *el-'Udde*, II. 506-513.

¹²⁵ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ

Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. (5.Mâide/42)

¹²⁶ Tûsî'nin Ebu 'Alî el-Cubbâî'den aktardığı iki görüşten birine göre bu âyet, 5.Mâide/48; diğerine göre 5.Mâide/49. âyetle neshedilmiştir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, III. 544.

¹²⁷ Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, III. 529, 530.

vereceği hükme razı olmamaları 5.Mâide/43. âyette¹²⁸ kınanmaktadır. Ebû ‘Alî el-Cubbâî (ö. 303/916), 5.Mâide/43. âyetteki “içinde Allâh’ın hükmü bulunan Tevrat (التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ)” ibaresinden dolayı yahûdîlerin aralarındaki anlaşmazlık hakkında verilecek hükümlerin Tevrat’ta yer aldığını ve bu hükümlerin neshedilmediğini söylemektedir. el-Hasen el-Başrî’ye (ö. 110/728) göre bu hüküm, recm; Kâtâde’ye (ö. 117/735) göre kısastır. Tûsî, el-Hasen el-Başrî ve Kâtâde’nin görüşlerine itiraz edilmemesi gerektiğini söyler. Çünkü Tevrat tahrif edilmiş olsa bile Tevrat’taki bu iki hüküm değiştirilmemiş/tahrif edilmemiş olabilir.¹²⁹

Ayrıca Tûsî, 46.Ahkâf/35. âyetin tefsirinde “ulû’l-‘azm” ifadesiyle önceki nebînin/nebîlerin şariatini neshedip yeni şariat getiren Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. ‘Îsâ ve Hz. Muhammed’in kastedildiğini dile getirir.¹³⁰

1.3. Nesh Konusunda Metin-Hüküm İlişkisi

Tûsî, nesh konusunda metin-hüküm ilişkisini anlatırken, 1-hükümün neshedilip metnin/tilâvetin bırakılması (bâkî kalması), 2-metin/tilâvetin neshedilip hükmün bırakılması (bâkî kalması) ve 3-hem metnin/tilâvetin hem de hükmün neshedilmesi şeklinde üçlü kategorik ayrımı yapmaktadır.

Tûsî’ye göre hüküm ve metinden/tilâvetten sadece birinin veya her ikisinin neshedilmesi câizdir. Tûsî, “Hükümün neshedilip metnin/tilâvetin bırakılması (bâkî kalması) çelişkidir. Çünkü metin/tilâvet hükme delâlet etmektedir ve metin/tilâvet sâbit kaldığı sürece delâlet (metnin/tilâvetin hükme delâleti) de devam etmelidir.”

¹²⁸ وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ

İçinde Allâh’ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu hâlde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir. (5.Mâide/43)

¹²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 530-531.

¹³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, IX. 287.

şeklindeki (muhtemel) bir görüşe karşı çıkmaktadır. Tûsî'ye göre hüküm, maslahatı ifade ettiği sürece metnin/tilâvetin hükme delâleti devam eder; ancak hükmün maslahatı ifade etme özelliği ortadan kalkarsa metnin/tilâvetin hükme delâleti de sona erer. Fakat bu durum metnin/tilâvetin (genel anlamda) maslahat ile ilişkili/ilintili olmasını engellemediği için hükmün kalkması durumunda metnin/tilâvetin bırakılması (bâkî kalması) câizdir. Tûsî, kadınların boşanma sonrası 4 ay 10 gün bekleyeceğini emreden 2.Bakara/234. âyetin, 1 yıl bekleme emrini (2.Bakara/240) neshettiğini bu konuya örnek göstermektedir.¹³¹

Metnin/tilâvetin neshedilip hükmün bırakılması (bâkî kalması) konusuna gelince Tûsî, hükmün maslahatı gerektirdiği sürece –metnin/tilâvetin neshedilmesi söz konusu olsa bile– hükmün bırakılmasının (bâkî kalmasının) câiz olduğu kanaatindedir. “Hüküm, metinle/tilâvetle sâbittir ve bu sebeple metnin/tilâvetin neshedilip hükmün bırakılması (bâkî kalması) câiz değildir.” şeklindeki (muhtemel) bir görüşe “delâlet”–“medlûlun ‘aleyh” arasındaki ilişkiyi dile getirerek karşı çıkar. Tûsî'ye göre delâletin yokluğu, medlûlun aleyhin yokluğunu gerektirmez. Örneğin, ayın ikiye yarılması (inşikâku'l-kamer) hâdisesi Hz. Peygamber (as)'in nübüvvetine delâlet etmekte ancak bu olayın yokluğu Hz. Peygamber (as)'in nebî olmasına engel teşkil etmemektedir. Fakat bu durum “sebepe”–“musebbep” arasındaki ilişkiden farklıdır. Örneğin ilim, âlimin âlim olması için bir sebeptir ve ilmin yokluğu, âlimin âlim olmasını engeller. Tûsî bu konuya örnek olarak, “الشيخ و الشیخة إذا زنيا فارجموها البتة”¹³²

(Zinâ eden erkek ve kadını recmedin/taşlayın.) ibâresinin metni mensûh hükmü bâkî

¹³¹ Tûsî, *el-'Udde*, II, 514-516.

¹³² Darimî, *Hudûd*, 2507.

âyet olduğunu dile getirmektedir.¹³³ Son olarak Tûsî, Hz. ‘Âişe’den gelen rivâyeti¹³⁴ esas alarak “عشر رضعات معلومات يحرم” (Bilinen on emzirme haramlık hükmü doğurur.) ibaresinin hem metni/tilaveti hem hükmü mensûh âyet grubuna dâhil etmektedir.¹³⁵

1.4. Nesh Konusunda Kur’ân-Sünnet İlişkisi

Kur’ân(âyet/hüküm)’in Kur’ân(âyet/hüküm)’ı neshinin câiz olduğuna dâir ulemâ/ehlu’l-ilm arasında ihtilâf yoktur.¹³⁶

Kur’ân’ın Sünnet’i (Sünnet ile sâbit olan hükmü) neshedebileceğini söyleyen Tûsî, bunun sebebinin ise Kur’ân’ın delâlet bakımından Sünnet’ten daha güçlü olmasından kaynaklandığını dile getirmektedir.¹³⁷

Âlimlerin pek çoğuna göre Kur’ân’ın Sünnet ile neshi caizdir. Ancak İmâm Şâfi’î (ö. 204/819) ve bazı âlimler bunu kabul etmemektedir.¹³⁸ İmâm Şâfi’î *er-Risâle* isimli eserinde “Allâh insanlara Kitâb’ın bir hükmünü ancak Kitâb’la neshettiğini, Sünnet’in Kitâb’ı neshetmeyeceğini, onun nass bulunan konularda Kitâb’a tâbî olduğunu ve Allâh’ın mücmel olarak indirdiği şeylerin manalarını açıkladığını beyân etmiştir.”¹³⁹ demektedir.

Şâfi’î’nin (ö. 204/819) bu konu (Kur’ân ve Sünnet’in birbirini

¹³³ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 515-517.

¹³⁴ Hz. ‘Âişe’den gelen rivâyete göre, bilinen on emzirmeyle evlenmenin haram olacağı(nı bildiren âyet), Kur’ân’da yer almaktaydı. Sonra bu hüküm, bilinen beş emzirme(nin evlenme için engel teşkil edeceğini bildiren âyet) ile neshedildi. Onlar Kur’ân içinde okunmaktayken Hz. Peygamber (as) vefat etti. Bkz. Muslim, *Radâ’*, 24.

¹³⁵ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 517.

¹³⁶ Tûsî, Kur’ân’ın Kur’ân’ı neshettiğine dair aklî bir delilin gerekli olmadığını; neshin şer’î delil ile vukû bulmasının neshin şartlarından olduğunu söylemiştir. Bkz. Tûsî, *el-‘Udde*, II. 537.

¹³⁷ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 551-552.

¹³⁸ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 543.

¹³⁹ eş-Şâfi’î, Muḥammed b. İdrîs, *er-Risâle*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, tah.: Hâlid es-Seb’a el-‘Alemî – Züheyr Şefîk el-Kebbî, Beyrut 2008, s. 102.

neshedebileceği) da hem Medine (hadis) ehlinde hem de hanefî usûlcülerinden farklı kanaat taşıdığı görülmektedir. Aslında Şâfi‘î’nin bu görüşü, kendi iç sistematüğını zorlayan bir mahiyet arzeder gibidir. Çünkü Kur’ân ve Sünnet’i, tilâvet edilen vahiy (vahy-i metlûv) ve tilâvet edilmeyen vahiy (vahy-i ğayri metlûv) esasına dayandıran ve Sünnet’i de vahiy olarak kabul eden Şâfi‘î’nin bu anlayış ile mutâbakat arz etmek üzere Kur’ân ve Sünnet’in birbirini neshedebilmesini benimsemesi, kendi sistemi ile daha uyumlu olacağı intibâını uyandırmaktadır. Nitekim bu durum muahhar dönem şâfi‘î usûlcülerinin dikkatini çekmiş ve onları Kur’ân ve Sünnet’in birbirini neshedebileceği şeklindeki cumhûrun anlayışına doğru yöneltmiştir.¹⁴⁰

Cumhûrun “haber-i vâhidin Kur’ân’ı neshetmeyeceği”ne dâir ittifâkı zikreden Tûsî,¹⁴¹ tefsirinde de bu görüşü desteklemektedir.¹⁴² Sahih hadis ile Kur’ân’ın neshedilmesinin tartışmalı/problematik bir konu olduğunu dile getiren Tûsî’nin –açık bir ifade ile beyân etmese bile– bu tür neshi kabul ettiğİ kanaatindeyiz.¹⁴³ Allâh’ın Hz. Peygamber (as)’e hem Kur’ân’ı hem de Kur’ân’dan olmayan şeyleri vahyettiğini dile getiren (ve böylece vahyi, metlûv ve gayr-i metlûv vahiy şeklinde ikiye ayıran) Tûsî, Nebî (as)’nin yaptığı neshin ancak vahiy ile gerçekleşebileceğini ve bu neshin Rasûlullah’ın bizatihî şahsına ait değil Allâh’a

¹⁴⁰ Dağcı, Şamil, *İmam Şâfi‘î: Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri*, DİB Yayınları, Ankara 2004, s. 71.

¹⁴¹ Tûsî, *el-‘Udde*, II. 544.

¹⁴² Tûsî, *et-Tibyân*, III. 167.

¹⁴³ *el-‘Udde* isimli eserinde Tûsî, bu tür neshi kabul edenlerin görüşlerini sadece aktarmakla yetinirken kabul etmeyenlerin görüşlerine yapılan itirazları ve yer yer kendi karşıt görüşlerini dile getirmiştir. Dönemin usûl-i fıkıh dilini dikkate alarak Tûsî’nin sahih Sünnet’in Kur’ân’ı neshedebileceğİ görüşünü daha mâkul karşıladığı kanaatine ulaştık. Detaylı bilgi için bkz. Tûsî, *el-‘Udde*, II. 543-551.

izafe edilebileceğini söylemektedir.¹⁴⁴

Ṭûsî'ye göre icmânın (icmâ ile sâbit olan hükmün) neshedilmesi câiz değildir. Çünkü icmâ, değişmeyen ve tüm zamanlar için geçerli olan bir delil olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda icmânın bir hükmü neshetmesi de caiz değildir. Bunun sebebi, nâsihin mensûhtan zaman bakımından sonra olan şer'î bir delil olma özelliğine sahip olmasıdır. İcmâda ise böyle bir durum söz konusu değildir.¹⁴⁵

Kıyâs, dinde delil teşkil etmediği için kıyâs metodu kullanılarak ulaşılan bir hükmün neshetmesi ve neshedilmesi mümkün değildir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 351.

¹⁴⁵ Ṭûsî, *el-'Udde*, II. 538-539.

¹⁴⁶ Ṭûsî, *el-'Udde*, II. 540.

II. BÖLÜM

EBÛ CA‘FER ET-ṬÛSÎ’NİN TEFSİRİNDE NESHİN İŞLENİŞİ

2.1. Abdest

Abdest emrinin ve abdestin nasıl alınacağıın konu edildiği 5.Mâide/6. âyetin tefsirinde Ṭûsî, âyetin nuzûlü öncesi her namaz için abdest almanın farz veya müstehap olduğu konusundaki farklı görüşleri aktardıktan sonra namazlarda abdesti yinelemenin neshedildiğini söylemiştir. Âyetteki “ارحلكم” kelimesini farklı okumadan kaynaklanan ayakları yıkama veya meshetme konusundaki tartışmada,¹⁴⁷ kendi mezhebinin âyette ayakları meshetmenin emredildiğini kabul ettiğini dile getirmektedir.¹⁴⁸

2.2. Ana-Babaya İyilik

Ana-babaya iyiliğin emredildiği 17. İsrâ/24. âyetin tefsirinde Ṭûsî, 9.Tevbe/13. âyette Hz. Peygamber (as) ve mü’minlerin müşriklere istiğfâr/af dilemesi yasaklandığı için müşrik olmaları hâlinde ana–babaya istiğfârın mensûh olduğu şeklindeki bir görüşü aktarmıştır. el-Belhî’ye (ö. 319/931) göre de âyet(teki istiğfâr) müslüman(ebeveyn)larla sınırlandırılmıştır (tahsîs edilmiştir).¹⁴⁹

2.3. Âhirette Hesap/Sorgu

2.Bakara/284. âyette kişinin gizledikleri ve açığa vurdukları hakkında âhirette hesaba çekileceği dile getirilmektedir. Ṭûsî, bu âyetin 2.Bakara/286.

¹⁴⁷ Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki bahsi geçen tartışma hakkında detaylı bilgi için bkz. Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şîa Polemikleri*, s. 309-327.

¹⁴⁸ Ṭûsî, *et-Tibyân*, III. 447-457. Ṭûsî abdest esnasında ayakları meshetme konusunu farklı eserlerinde de ele almıştır. Bkz. Ṭûsî, *el-İstibşâr Fî Mâ Uḥtuliye Mine’l-Aḥbâr*, Dâru’l-Edvâ, Beyrut 1996, s. 123-125.

¹⁴⁹ Ṭûsî, *et-Tibyân*, VI. 467.

âyetteki “لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا”¹⁵⁰ ifadesiyle neshedildiğine dair bir görüşü aktarmakta ve bu görüşün iki açıdan zayıf olduğunu söylemektedir: Birincisi; emir, nehy ve ibâha ifade etmeyen haberlerin neshi câiz değildir. İkincisi, kişiye gücü dâhilinde olmayan şeyin teklif edilip sonra bu teklifin neshedilmesi caiz değildir. Tûsî’ye göre 2.Bakara/286. âyetin 284. âyeti açıklama ve (insanın gücü dâhilinde olmayanla mükellef tutulup tutulmadığına dâir) soru işaretlerini giderme niteliğinde olduğu söylenebilir.¹⁵¹

45.Câsiye/14. âyet,¹⁵² mü’minlere Allâh’ın (cezâ) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlamasını emretmektedir. Tûsî, müminlere bağışlaması emredilen bu insanların Allâh tarafından cezalandırılacağını dile getirir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687), Ebû Şâlih (ö. 101/719-20), Kâtâde (ö. 117/735) ve İbn Zeyd (ö. 182/798)’e göre bu âyet mensûhtur.¹⁵³

2.4. Allâh’tan Korkmak

3.Âlu ‘İmrân/102. âyet¹⁵⁴ kişinin Allâh’tan hakkıyla/Allâh’a yaraşır şekilde korkmasını; 64.Tegâbun/16. âyet¹⁵⁵ ise kişinin gücü nispetinde Allâh’tan korkmasını

¹⁵⁰ Allâh kişiye kaldıramayacağı yükü yüklemez. (2.Bakara/286.)

¹⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 382.

¹⁵² قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَخْرِجَ قَوْمًا يَكْفُرُوا يَكْفُرُونَ

İman edenlere söyle: Allâh’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar. Çünkü Allâh her toplumu, yaptığına göre cezalandıracaktır. (45.Câsiye/14)

¹⁵³ Tûsî, *et-Tibyân*, IX. 252-253.

¹⁵⁴ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ

Ey iman edenler! Allâh’tan, O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin. (3.Âlu ‘İmrân/102)

¹⁵⁵ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لَأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقْ شَحْ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

O halde gücünüz yettiğinde Allâh’tan korkun. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir. (64.Tegâbun/16)

emretmektedir. İki âyet arasında nesh olup olmadığı konusunda iki farklı kanaat mevcuttur. Kâtâde (ö. 117/735), es-Suddî (ö. 127/745), er-Rabî‘ (ö. 140/757) ve ‘Abdurrahmân b. Zeyd’e (ö. 182/798) göre hem korku hem de güven ortamında adaleti gerçekleştirme emrini kapsamına alan 3.Âlu ‘İmrân/102. âyet, 64.Tegâbun/16. ile neshedilmiştir. Fakat İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) ve Tāvûs (ö. 106/725), 3.Âlu ‘İmrân/102. âyetin neshedildiğini kabul etmemektedir. Ebû ‘Alî el-Cubbâî (ö. 303/916) günahlarından gücü nispetinde sakınan kişinin Allâh’tan hakkıyla korkmuş olacağını dile getirerek 3.Âlu ‘İmrân/102. âyetin mensûh olmadığını iddia eder.¹⁵⁶ Tûsî de iki âyet arasında nesh olmadığını savunmaktadır. 64.Tegâbun/16. âyet, iki âyet ile birlikte amel imkânı için açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır. Ve böyle düşünüldüğünde Kur’ân’ın emri “Gücünüz yettiğince Allâh’tan hakkıyla korkun.” şeklinde anlaşılır.¹⁵⁷

2.5. Bâtıl

4.Nisâ/29. âyette¹⁵⁸ müslümanların kendi aralarında mallarını ‘batıl’ ile yememeleri emredilmektedir. Tûsî, âyetteki ‘bâtıl’ (باطل) kelimesini açıklamak için iki görüş nakletmiştir. es-Suddî’den nakledilen ilk görüşe göre buradaki bâtıldan maksat, ribâ/fâiz, kumar ve zulüm/gasp etmedir. el-Hasen el-Başrî’den (ö. 110/728) rivâyet edilen ikinci görüşe göre buradaki bâtıl, haksız kazancı ifade etmektedir. Bu âyet nazil olduktan sonra bir (müslüman) kişi başkasına ait yiyeceği yemekten

¹⁵⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 543.

¹⁵⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, X. 25-26.

¹⁵⁸ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allâh, sizi esirgeyecektir. (4.Nisâ/29)

sabiîlerin âhirette mükâfatlandırılacağını dile getiren 2.Bakara/62. âyet,¹⁶⁴ 3.Âlu ‘İmrân/85. âyetle¹⁶⁵ neshedilmiştir. Tûsî vaîd içeren bir âyetin neshinin isabetli bir görüş olmadığı kanaatindedir. Çünkü nesh, (değişmesi mümkün olan hükümleri içeren) âyetlerde söz konusu edilebilir.¹⁶⁶

Tûsî, 6.En‘âm/121. âyetle¹⁶⁷ Ehl-i Kitâb’ın kestiği kurbanı yemenin yasaklandığını, çünkü onların Allâh’ın ismini (kesim sırasında) anmadıklarını söylemektedir. Bu âyet mensûh değildir. Tûsî, âyetten herhangi bir şeyin neshedildiğini söyleyenin delil getirmesi gerektiğini savunur. Âyetteki Ehl-i Kitâb’ın kestiği kurbanı yeme yasağının 5.Mâide/5. âyetteki “وَأَتُوا الْكِتَابَ جُلًّا لَكُمْ”¹⁶⁸ ifadesiyle neshedildiğini söyleyen ‘İkrime (ö. 105/723) ve el-Hasen el-Başrî’ye (ö. 110/728) cevap olarak Tûsî, âyetteki ifadenin tahıl ürünlerine özgü olduğunu söylemiştir. Tûsî’nin aktardığı başka bir görüşe göre kurban üzerine Allâh’ın ismini anmayan kimseyi ifâde eden (6.En‘âm/121. âyetteki) cümleye Ehl-i Kitâb dâhil değildir. Çünkü Ehl-i Kitâb âyetle belirtilmemiştir ve bu sebeple iki âyet arasında neshi gerektirecek bir durum söz konusu değildir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلُوا صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Şüphesiz iman edenler; yahûdilerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden de Allâh’a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rab’leri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü çekmeyeceklerdir. (2.Bakara/62)

¹⁶⁵ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Kim, İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır. (3.Âlu ‘İmrân/85)

¹⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, I. 284.

¹⁶⁷ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ

Üzerine Allâh’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır. (6.En‘âm/121)

¹⁶⁸ Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir. (5.Mâide/5)

¹⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VI. 256, 257.

Ehl-i Kitâb'la ilişki biçiminin anlatıldığı 29.‘Ankebût/46. âyetin¹⁷⁰ tefsirinde Kâtâde'nin (ö. 117/735) âyetin mensûh olduğuna ve Kâtâde dışındakilerin âyetin muhkem olduğuna dair görüşünü aktaran Tûsî, ikinci görüşü benimsemekte, Kâtâde'nin görüşünün delili olmadığını ve Allâh'ın en güzel şekilde tartışma(cidâl)yı emrettiğini 16.Nahl/125. âyetindeki “وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ”¹⁷¹ ifadeyi örnek getirerek söylemektedir.¹⁷² Ayrıca Tûsî, 16.Nahl/125. âyetin tefsirinde bu âyetin kıtal/savaş emriyle neshedildiğine dair (zayıf kabul ettiği) bir görüşü aktarmaktadır.¹⁷³

2.8. Evlilik

İslam'ın ilk dönemlerinde oruç gecesi yasak olan cinsel ilişki 2.Bakara/187. âyetle neshedilmiş ve helâl kılınmıştır.¹⁷⁴

2.Bakara/221. âyette¹⁷⁵ kafirlerle evlenme haram kılınmıştır. Tûsî'ye göre âyet, mensûh veya (belli bir kişi/grup ile) tahsîs edilmiş/sınırlandırılmış değildir. Putperest kişinin bir müslümanı günah işlemeye teşvik edeceği ve aynı durumun yahûdîler ve hristiyanlar için de söz konusu olması sebebiyle putperest veya ehl-i

¹⁷⁰ وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِنَّا وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i Kitâb'la ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim İlah'ımız da sizin İlah'ımız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur. (29.‘Ankebût/46)

¹⁷¹ Onlarla en güzel biçimde tartış. (16.Nahl/125)

¹⁷² Tûsî, 29.‘Ankebût/46. âyetin tefsirinde cidâlî, münakaşa yoluyla muhâlifî kendi görüşünden vazgeçirme şeklinde tanımlamakta ve cidâlde mücadelenin güzeline bir işaret olduğunu; aksi takdirde “إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ” ifadesinin kullanılmayacağını söylemektedir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân* VIII. 214.

¹⁷³ Bu âyetin tefsirinde aynı zamanda âyetin müşrikler hakkında nâzil olduğuna dâir (zayıf kabul edilen) bir rivâyet aktarılmaktadır. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, VI. 440-441.

¹⁷⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 133.

¹⁷⁵ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ

İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. (2.Bakara/221)

kitâb ile evlilik câiz değildir. Mucâhid (ö. 103/721) ve er-Rabî‘‘ye (ö. 140/757) göre âyet umûm ifade eder (yani bütün kâfirleri kapsar). Ancak 5.Mâide/5. âyetteki¹⁷⁶ “Ehl-i Kitâb’dan olan iffetli kadınlarla evlenme serbestiyeti” devam etmektedir ve Ehl-i Kitâb, (2.Bakara/221. âyetteki) umûm ifadenin kapsamı dışındadır.¹⁷⁷ 60.Mumteḥine/10. âyetin¹⁷⁸ tefsirinde Ṭûsî, müfessirlere göre âyetin mensûh olduğunu söylemesine rağmen bu görüşü kabul etmemektedir. Ṭûsî’ye göre âyet (putperest bir kadınla evlenmeyi yasaklama şeklinde) özel bir sebebe binâen nâzil olsa da¹⁷⁹ âyetteki emir umumîdir/geneldir ve âyet, tüm kâfirlerle evlenmeyi yasaklamaktadır.¹⁸⁰ 5.Mâide/5. âyetteki “Ehl-i Kitâb’dan olan iffetli kadınlar (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ)” hakkında müfessirlerin (farklı) görüşlerini sıraladıktan sonra Ṭûsî, 2.Bakara/221. ve 60.Mumteḥine/10. âyette müşrikler ve kâfirlerle evlenmenin haram kılınması sebebiyle, Ehl-i Kitâb’dan olan kadınlarla nikâhı

¹⁷⁶ أَلَيْسَ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَلَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلٌّ لَّهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zinâ etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim iman etmeyi kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır. (5.Mâide/5)

¹⁷⁷ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 217-218.

¹⁷⁸ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفَرِ

Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın. (60.Mumteḥine/10)

¹⁷⁹ Âyetin nuzûl sebebine dair detaylı bilgi için bkz. el-Vâhidî, Ebu’l-Ḥasen ‘Alî b. Aḥmed, *Esbābu Nuzûli l-Kur’ân*, tah.: Kemâl Besyûnî Zeḡlûl, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1991, s. 444, 445; es-Suyûtî, Celâluddîn Ebû ‘Abdurrahmân, *Lubābu’n-Nuḳûl fî Esbābi’n-Nuzûl*, Muessesetu’l-Kutubi’s-Şekâfiyye, Beyrut 2002, s. 261. Kur’ân metninin anlaşılmasında sebep-i nuzûl bilgisinin önemi hakkında bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’ân ve Bağlam*, Şule Yayınları, İstanbul 2008, s. 17-250.

¹⁸⁰ Ṭûsî, *et-Tibyân*, IX. 585-586.

sürdürmenin yasaklandığını söyler. Tûsî, 5.Mâide/5. âyetteki “Ehl-i Kitâb’dan olan iffetli kadınlar ile evlenme serbestiyeti”ni iki şekilde te’vîl etmektedir: Birincisi, âyetle Ehl-i Kitâb içerisinde (daha sonra) müslüman olanlar kastedilmektedir. İkincisi, âyetle (Ehl-i Kitâb’dan olan iffetli kadınlarla evlenme ile) “mut’a nikâhı”¹⁸¹ kastedilmektedir.¹⁸² Kanaatimizce Tûsî’nin bu iki te’vîlinden birincisiyle 2.Bakara/221.; ikincisiyle 60.Mumteħine/10. âyetle kafirlerle evlenme yasağı dikkate alınmaktadır. Çünkü 2.Bakara/221. âyetle iman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmek yasaklanmış ve Tûsî, ehl-i kitâb ile “müslüman olmak şartıyla” evlenmeye izin verildiğini dile getirmiştir. İkinci durum daha dikkat çekicidir. 60.Mumteħine/10. âyetle kâfir kadınları nikâh altında tutmak men edilmiştir. Mut’a nikâhıyla ehl-i kitâbın daimî olarak nikâh altında tutulması engellenmiş olmaktadır. Tûsî, Şîa mezhebinde mut’a nikâhıyla ehli kitâb ile evlenme konusunda bir beis olmadığını dile getirmektedir.¹⁸³ Ayrıca 5.Mâide/5. âyetle Tûsî’yi te’vîle sevk eden/zorlayan sebebin 5.Mâide Sûresi’nin Medine döneminde 2.Bakara ve 60.Mumteħine sûrelerinden sonra inmesi olduğu kanaatindeyiz.¹⁸⁴

Tûsî’ye göre eşi/kocasını ölen kadınların evlerinde 1 (bir) yıl beklemeleri için erkeklerin (ölmeden önce) vasiyet etmelerini emreden 2.Bakara/240. âyet, eşi/kocasını

¹⁸¹ Mut’a nikâhı, “belirli bir bedel karşılığında gerçekleştirilen ve süresi sınırlı olan evlilik” şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. eş-Şeyh el-Mufîd, Muhammed b. Muhammed b. Nu‘mân el-Ukberî, *Hulâsatu’l-İcâz fi’l-Mut’a*, Kum 1413, s. 19. Eğer süre belirlenmemiş ve mehir tayin edilmemişse mut’a nikâhı geçerli olmaz. Bu iki şart (süre ve mehir), mut’a nikâhını daimî/sürekli nikâhtan ayırmaktadır. Bkz. eş-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen b. ‘Alî, *el-Mebsûṭ fî Fıkhı’l-İmâmiyye*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Beyrut 1992, IV. 246.

¹⁸² Tûsî, *et-Tibyân*, III. 445-446.

¹⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 446.

¹⁸⁴ Kur’ân surelerindeki kronolojik sıralama için bkz. Gözeler, Esra, *Kur’ân Surelerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur’ân’a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebîu’l-Evvel – 4 Rebîu’l-Evvel Arası)*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2009, s. 236.

ölen kadınların evlerinde 4 ay 10 gün beklemelerini emreden 2.Bakara/234. âyetle neshedilmiştir. Ancak Ebû Huzeyfe (ö. 220/835) âyetin neshedilmediği kanaatindedir. Ebû Huzeyfe'ye göre erkeğin vasiyet etmesi veya nafaka bırakması durumunda 4 ay 10 günlük sürenin uzayabileceğini söylemektedir. Eğer vasiyet edilmemiş veya nafaka bırakılmamışsa, (dul) kadın kendi geçimini sağlayarak bu süreyi uzatabilir.¹⁸⁵

Ṭûsî'ye göre 4.Nisâ/24. âyetteki¹⁸⁶ “وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ” ifadesi kadının, halası ve teyzesinin üzerine nikâhlanmasında (yani bir kadının teyzesi veya halasıyla aynı nikâh altında toplanmasında) bir engel olmadığına işaret/delâlet etmektedir. Kadının, halasının ve teyzesinin üzerine nikâhlanmasını yasaklayan hadis¹⁸⁷ haber-i vâhid olduğu için âyeti neshetmez.¹⁸⁸

Ṭûsî, (zinâ edenlerin sadece zinâ edenlerle veya müşriklerle evlenebileceğini emreden) 24.Nûr/3. âyetin¹⁸⁹ tefsirinde Sa'îd b. el-Museyyeb'in (ö. 94/713) “bu

¹⁸⁵ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 278-279.

¹⁸⁶ وَالْمُخَصَّنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

(Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allâh'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allâh ilim ve hikmet sahibidir. (4.Nisâ/24)

¹⁸⁷ Bu hadisin üç varyantının yanında süt akrabalığından kaynaklanan evlenmenin haramlığı rivâyetini de şerheden İbn Hacer (ö. 852/1449), “Cumhûra göre bu hadisler, 4.Nisâ/24. âyetteki “وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ” ifadesini tahsîs etmiştir. Çünkü, haber-i vâhidle Kur'ân'daki umûm ifadelerin tahsîsi câizdir.” şeklindeki en-Nevevî'ye (ö. 676/1277) ait görüşü aktarmaktadır. Bkz. el-'Askalânî, Ahmed b. 'Alî b. Hacer, *Fethu'l Bârî Şerhu Sahîhî'l-Buḥārî*, Dâru'l-Feyhâ, Dimeşk 2000, IX. 200-203.

¹⁸⁸ Ṭûsî, *et-Tibyân*, III. 167.

¹⁸⁹ الرَّائِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez; zina eden kadınlardan ancak zina eden veya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır. (24.Nûr/3)

âyetin zinâ eden bütün erkekleri ve kadınları ifâde ettiği ve 24.Nûr/32. âyet¹⁹⁰ ile neshedildiği” şeklindeki görüşünü aktarır ve âlimlerin çoğunluğunun aynı kanaatte olduğunu söyler.¹⁹¹ Ayrıca Tûsî, tefsirinde 24.Nûr/3. âyetin 4.Nisâ/3¹⁹² ve 24.Nûr/32. âyet ile neshedildiğine dair bir görüşü aktarmaktadır.¹⁹³ Ebû ‘Alî el-Cubbâî (ö. 303/916) de kötü erkeklerin (الْحَيْثُونَ) ve kadınların (الْحَيْثَات) (sadece) birbirleriyle evlenebileceğini dile getiren 24.Nûr/26. ayette¹⁹⁴ ifade edilen erkekler ve kadınlar ile zinâ edenlerin kastedildiğini ve ayetin mensûh olduğunu söylemektedir.¹⁹⁵

Hiz. Peygamber (a.s)’ın mevcut evliliklerinden sonra nikâhını yasaklayan 33.Ahızâb/52. ayetin¹⁹⁶ mensûh olduğuna dâir bir rivâyeti zikreden Tûsî, Hiz. ‘Âişe’den (ö. 58/768) Rasûlullah (as)’ın vefatı öncesi Allâh’ın ona dilediği kadar

¹⁹⁰ وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْطِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allâh kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allâh, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir. (24.Nûr/32)

¹⁹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, VII. 407-408.

¹⁹² وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْأَيْتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَذَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا

Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır. (4.Nisâ/3)

¹⁹³ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 172.

¹⁹⁴ الْحَيْثَاتُ لِلْحَيْثِينَ وَالْحَيْثُونَ لِلْحَيْثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَٰئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ

Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklerle, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır. Bu sonuncular, (iftiracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır. (24.Nûr/26)

¹⁹⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, VII. 424.

¹⁹⁶ لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَظِيًّا

Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan cariyeler hariç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman sana helâl değildir. Allâh her şeyi gözetler. (33.Ahızâb/52)

hanımla evlenmeyi helal kıldığı rivâyetini¹⁹⁷ ve pek çok fakihin bu görüşte olduğunu aktarır.¹⁹⁸

Ṭûsî, tefsirinde evlilikle ilgili mehir ve müt'a/hediye konularında neshe değinmektedir. 2.Bakara/236. âyet¹⁹⁹ eşini/karısını mehir tayin etmeden ve onunla cinsel ilişkiye girmeden boşayan eşi/kocaya mehir zorunluluğu olmadığı ve sadece müt'a/hediye vermesi gerektiği; 2.Bakara/237. âyet²⁰⁰ ise mehir tayin edip eşiyle cinsel ilişkiye girmeden onu boşayan eşin/kocanın tayin edilen mehrin yarısını (boşadığı) eşine/karısına vermesi gerektiği emredilmektedir. Sa'îd b. el-Museyyeb'e (ö. 94/713) göre 237. âyet, 236. âyetdeki müt'a/hediye hükmünü neshetmiştir. el-Belhî'ye (ö. 319/931) göre bu doğru bir görüş değildir. Çünkü 236. âyet, cinsel ilişki olmaksızın ve mehir tayin edilmeksizin yapılan boşamadaki mehir zorunluluğu durumunu ifade etmektedir. İki âyetin hükmü birbirinden farklıdır. Ṭûsî'ye göre (2.Bakara/236. âyetdeki) “وَمَتَّعُوهُنَّ” sözünün umûm ifade ettiğini söyleyecek olursak, –buradaki müt'ayı “mehir” olarak

¹⁹⁷ Dârimî, Nikâh, 46.

¹⁹⁸ Ṭûsî, *et-Tibyân*, VIII. 356.

¹⁹⁹ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluğu yoktur. Bu durumda onlara müt'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur. (2.Bakara/236)

²⁰⁰ وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَيُصْنَفْ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların vazgeçmesi veya nikâh bağı elinde bulunanın (velinin) vazgeçmesi hâli müstesna, affetmeniz (mehirden vazgeçmeniz), takvâyâ daha uygundur. Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın. Şüphesiz Allâh yapmakta olduklarınızı hakkıyla görür. (2.Bakara/237)

isimlendirdiğimiz takdirde— her boşanan kadına mehir vermenin zorunlu olduğunu dile getirmiş oluruz. Halbuki kendisine mehir verilmesi farz olan kadına müt’a/hediye verilmez. Bu sebeple âyetler arasında neshi veya tahsis gerektirecek bir durum yoktur.²⁰¹

Ṭûsî, 2.Bakara/241. âyetteki²⁰² “metâ‘ (مَتَاعٌ)” kelimesini, “nafaka” ile tefsir etmekte ve metânın (ifrat–tefrit arasında) hakkâniyet ölçüsünde mirasın kalanına zarar vermeksizin kocanın boşadığı eşine bıraktığı (veya vasiyet ettiği) miktarı ifade ettiğini söylemektedir. Bu âyet ile kadına verilen müt’a/hediye, metâ kelimesiyle tekrar zikredilmiş ve –genel anlamda– bütün mü’minler bununla mükellef tutulmuştur. Sa’îd b. el-Museyyeb’e (ö. 94/713) göre tayin edilen mehrin (cinsel ilişkiye girmeksizin yapılan) boşama esnasında yarısının kadına verilmesini emreden 2.Bakara/237. âyet, 241. âyeti neshetmiştir. Ancak Ṭûsî’ye göre âyetler arasında neshin değil tahsisin olması gerekir. Çünkü müt’a/hediye, cinsel ilişkiye girilmeyen ve mehir sözü verilmeyen boşanmış kadına verilir; eğer mehir sözü verilmişse tayin edilen mehrin yarısı verilir.²⁰³ Böylece Ṭûsî, iki özel durumdan birinde erkeğin mehir vermesini; diğer durumda müt’a/hediye vermesini gerekli görerek (2. Bakara/141. ayette ifade edildiği gibi) tüm mü’minlerin mükellef olduğu (umûm ifade eden) metâ/nafaka emrini tahsis etmeyi tercih etmiştir.

²⁰¹ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 272.

²⁰² وَلِلْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlamak haklarıdır; bu, Allâh korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur. (2.Bakara/241)

²⁰³ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 280-281.

4.Nisâ/20. ve 21. âyetlerde²⁰⁴ erkeğin boşadığı kadına verdiği mehri geri almaması emredilmektedir. Bu âyetlerin neshi konusunda üç farklı görüş vardır. Birincisi, âyetler mensûh değildir. Fakat erkek “muḥâle‘a”²⁰⁵ sebebiyle boşadığı eşten/kadından fidyе alır. İkinci görüşe göre âyetler muhkemdir ve âyetlerde belirtildiği gibi erkeğin, boşadığı eşten/kadından herhangi bir şeyi geri alması yasaktır. Üçüncü görüşe göre âyetler 2.Bakara/229. âyetle²⁰⁶ neshedilmiştir.²⁰⁷

33.Aḥzâb/49 âyette²⁰⁸ evlendikten sonra cinsel ilişkiye girmeden boşanan

²⁰⁴ وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَنَّا أَخَذُونَهُ بُحْنَانًا وَإِنَّمَا مُبْيَأٌ وَكِيفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alırsınız? Vaktiyle siz birbirinizle haşır-neşir olduğunuz ve onlar sizden sağlam bir teminat almış olduğu halde onu nasıl geri alırsınız! (4.Nisa/20-21)

²⁰⁵ İslam Hukuku’nda “muḥâle‘a”, kadının belli bir bedel/fidyе vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Muḥâle‘a’ya başvurma’nın meşrû sebebi, “nuṣûz” kavramıyla ifade edilen eşler arasındaki geçimsizliktir. Detaylı bilgi için bkz. Caşşâş, *Aḥkâmu’l-Ḳur’ân*, Dâru İḥyâi’t-Turâṣi’l-‘Arabî, Beyrut 1996, II. 89-97; Tûsî, *el-Mebsûṭ*, IV. 342-374; Atar, Fahrettin, “Muhâle‘a”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX. 399-402.

²⁰⁶ الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِنْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ حَقَّتْ مَنَاقِبُهُمَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allâh’ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allâh’ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidyе vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allâh’ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allâh’ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir. (2.Bakara/229)

²⁰⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 152-153.

²⁰⁸ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عَدْوٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَعْرُوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا

Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da, henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O halde onları (bir bağışla) memnun edin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın. (33.Aḥzâb/49)

kadınların iddet süresi kadar bekletilmemeleri ve bir bağış/hediye ile serbest bırakılmaları emredilmektedir. Bu âyetin tefsirinde Tûsî, İbn Abbas'tan (ö. 68/687) iki farklı rivâyet geldiğini zikreder. Birinci rivâyete göre mehir tayin edilmeyen kadına, zifafa girmeden boşanırsa hediye verilir; eğer mehir tayin edilirse boşama sonrası mehrin yarısı verilir. Tûsî'nin tercih ettiği görüş budur. İkinci rivâyete göre bu âyet, 2.Bakara Sûresi'nde mehrin zorunluluğunu emreden 237. âyetle neshedilmiştir.²⁰⁹

2.9. Haramlar

Haramların anlatıldığı 2.Maide/2. âyetin²¹⁰ tefsirinde Tûsî, bu âyetin içeriğinde bir nesh gerçekleştiği konusunda ulemânın fikir birliği (icmâ) içerisinde olduğunu söylemektedir. Ancak İbn Cüreyc'e (ö. 150/767) göre bu âyette nesh vâkî değildir. Çünkü haram aylar içerisinde müşriklerin savaşa başlamaları hâlinde onlara karşılık verileceğini söylemektedir. eş-Şa'bî'ye (ö. 104/722) göre 5.Mâide Sûresi'nde sadece bu âyet mensûhtur; fakat âyetin tamamının neshedilip neshedilmediği konusunda da ihtilâf vardır. Mucâhid (ö. 103/721), Kâtâde (ö. 117/735), Hâbîb b. Ebî Şâbit (ö. 119/737) ve İbn Zeyd (ö. 182/798) âyetin tamamının mensûh olduğu kanaatindedir. İbn Abbas'ın (ö. 68/687) da içerisinde bulunduğu bir grup sadece âyetteki “الْقَلَادِ” ifadesinin mensûh olduğu kanaatindedir. Tûsî, bu görüşleri

²⁰⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII. 351.

²¹⁰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهُدْيَ وَلَا الْقَلَادِ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَتَتَّبِعُونَ فَضْلاً مِّن رَّحْمَةٍ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Ey iman edenler! Allâh'ın (koyduğu, dînî) işaretlerine, haram aya, (Allâh'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin! İyilik ve (Allâh'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allâh'tan korkun; çünkü Allâh'ın cezası çetindir. (2.Mâide/2)

sıraladıktan sonra Allâh'ın müşriklerle savaşı (haram aylar dâhil) senenin tüm aylarında helal kıldığı konusunda ümmetin icmâi olduğu için âyetteki “وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا” ifadesinin mensûh olduğu görüşünün tercihe şayan olduğunu dile getirmektedir.²¹¹

2.10. İnfak/Zekat

2.Bakara/215. ve 219. âyetlerde insanların Hz. Peygamber (as)'e neyi infak edecekleri sorusu (يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ) na Allâh, Hz. Peygamber (as)'in 215. âyetinde “قُلْ مَا أَنفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ” (De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allâh yapacağınız her hayrı bilir.)²¹²; 219. âyetinde ise الْعَفْوَ (afv)²¹³ şeklinde cevap vermesini istemiştir. es-Suddî'ye (ö. 127/745) göre bu iki âyet zekatın farz kılınmasıyla neshedilmiştir.²¹⁴ el-Hasen el-Basrî'ye (ö. 110/728) göre âyetler mensûh değildir. Tûsî'ye göre tercihe şayan olan görüş budur. Çünkü âyetlerin neshedildiğine dair herhangi bir delil yoktur.²¹⁵

²¹¹ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 422.

²¹² Bu âyetteki مِنْ خَيْرٍ ifadesi hâldir. Bkz. ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'rābu'l-Kur'āni'l-Kerīm ve Beyānuhū*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut t.y., s. 318. Tûsî burada hayır olan nafakanın; Tabâtabâî ise gönüllü olarak verilen nafakanın anlatıldığını söylemiştir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, II. 200-201; Tabâtabâî, Muhammed Huseyn, *el-Mizān fî Tefsîri'l-Kur'ān*, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Maṭbûât, Beyrut 1997, II. 166.

²¹³ Tûsî, buradaki الْعَفْوَ kavramı için 1-ihitiyaçtan fazlası, 2-israf ve cimrilik arası bir ölçü ve 3-farz olan bir sadaka olmak üzere üç farklı görüşü zikretmiştir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, II. 213-214.

²¹⁴ es-Suddî'ye göre 7.A'râf/199. âyetindeki “خُذِ الْعَفْوَ” emri de zekatın farz kılınmasıyla neshedilmiştir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, V. 63.

²¹⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 200-201, 213-214.

Hasat günü mallardan hakkını²¹⁶ vermeyi emreden 6.En‘âm/141. âyet, es-Suddî‘ye (ö. 127/745) göre toprak mahsûllerinden (öşür veya yarım öşür olarak verilen) zekâtı emreden hadis²¹⁷ ile neshedilmiştir. Çünkü zekât, hasat günü değil yıl sonunda hesaplanır. Bu âyet Mekke‘de nâzil olmuştur. Hâlbuki zekât Medine‘de farz kılınmıştır.²¹⁸

2.11. Kible

Kur‘ân‘da 2.Bakara/142-145. âyetlerde kiblenin (Beyt-i Makdis‘ten Kâ‘be‘ye) değiştirilmesi anlatılmaktadır. Tûsî, bu değişiklikle bir maslahatı ön plana çıkarmaktadır. Müslümanlar, Mekke‘de iken bulundukları toplum içerisinde Kâ‘be‘ye yönelerek ibadet eden müşriklerden farklı bir tutum sergilemeleri amacıyla Beyt-i Makdis‘e doğru namaz kılıyorlardı. Hicret sonrası, Beyt-i Makdis‘e yönelen Ehl-i Kitâb‘dan farklı olmaları amacıyla Ka‘be‘ye yönelmekle emrolunmuşlardır. Müslümanlar Kâ‘be‘ye doğru namaz kılmaya başladıktan sonra Kur‘ân‘ın süfehâ/beyinsizler (السُّفَهَاء) olarak tanımladığı kişiler, kiblenin değiştirilmesi konusunda ileri geri konuşmuşlardır. Tûsî, bu kişilerin 1-yahûdîler, 2-arap müşrikler ve 3-münafıklar olduğu ile ilgili üç farklı görüşü aktarmaktadır.²¹⁹

er-Rabî‘ (ö. 140/757), Allâh‘ın Nebî (as)’yi İslam‘ın ilk dönemlerinde (namaz esnasında) Beyt-i Makdis‘e veya başka bir yöne yönelme konusunda serbest bıraktığını söylemiştir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) ve çoğu müfessire göre Beyt-i Makdis‘e yönelmek farzdı. Tûsî‘ye göre kuvvetli olan görüş budur. Çünkü

²¹⁶ Tûsî, âyetteki “hakk” kavramı hakkında birincisi öşür ve/veya yarım öşür; ikincisi miskinlere verilen tarım ürünü şeklinde iki görüşü/rivâyeti aktarır. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, IV. 295.

²¹⁷ “Yağmur ve nehir suları ile sulanan toprak mahsullerinde öşür (1/10), kova (el emeği) ile sulananlarda nısf (yarım) öşür (1/20) vardır.” (Buḥârî, Zekât, 55)

²¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, IV. 295.

²¹⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 4.

2.Bakara/143. âyetteki “وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا”²²⁰ ifadesinden Allâh’ın Beyt-i Makdis’i kible olarak seçtiği anlaşılabılır. Beyt-i Makdis’e yönelme konusunda bir serbestiyetin olduğuna dâir bir delil yoktur. Eğer Beyt-i Makdis’e yönelme farz olmasaydı, (namazı vaktinde kılmanın farz olup) namazı ilk, orta ve son vaktinde kılmanın bir tercih olduğu gibi serbestiyet getirilirdi.²²¹

2.Bakara/144. âyet,²²² Beyt-i Makdis’e yönelme emrini neshetmiştir. İbn ‘Abbâs’a (ö. 68/687) göre Kur’ân’da neshe konu olan ilk şey Kible meselesidir. Kâtâde’ye göre 2.Bakara/144. âyet, 142. âyeti²²³ neshetmiştir.

Ca’fer b. Mubeşşir’e (ö. 243/848) göre namazda Ka’be’ye yönelme Sünnet’in Kur’ân’la neshidir ve Tûsî, bu görüşün tercihe şâyân olduğunu söyler.

²²⁰ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mu’tedil bir millet kıldık. Senin yöneldiğin yeri (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırdetmemiz için kible yaptık. Bu, Allâh’ın ahid verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allâh sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allâh insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir. (2.Bakara/143)

²²¹ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 5.

²²² قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rab’lerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allâh onların yapmakta olduklarından habersiz değildir. (2.Bakara/144)

²²³ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

İnsanlardan bir kısım beyinsizler: “Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir?” diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allâh’ındır. O dilediğini doğru yola iletir. (2.Bakara/142)

Çünkü Kur’ân’da Beyt-i Makdis’e yönelme (emri) açıkça belirtilmemiştir.²²⁴ Ayrıca Tûsî, 2.Bakara/144. âyetin 2. Bakara/115. âyeti²²⁵ neshetmediğini, çünkü bu durumun yolculuk anında nafile namazlara özgü olduğunu söylemiştir.²²⁶

Tûsî, 2.Bakara/145. âyetin²²⁷ tefsirinde “وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ” ifadesi ile ilgili dört görüş zikretmektedir. Bu görüşlerden birine göre, bu ifade ile birlikte daha önce neshedilmesi mümkün olan “Ka’be’ye yönelerek namaz kılma” emri nihâileşmiş ve nesh imkânı ortadan kalkmıştır.²²⁸

2.12. Kısas

Tûsî, kısasın emredildiği 2.Bakara/178. âyetin²²⁹ 5.Mâide/45. âyet²³⁰ ile

²²⁴ Kanaatimizce burada anlatılmak istenen şudur: Beyt-i Makdis’e yönelme Kur’ân’da açıkça belirtilmediği için Beyt-i Makdis’e yönelmenin farz oluşu, Sünnet ile sabittir/Sünnet çerçevesinde değerlendirilir.

²²⁵ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Doğu da Allâh’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allâh’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allâh’(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir. (2.Bakara/115)

²²⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 15-16.

²²⁷ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ وَمَا نَبُغْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبَلَةٍ نَبْغِضُ وَلَا لَئِنْ أَتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

Yemin olsun ki sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun. (2.Bakara/145)

²²⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 19.

²²⁹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. (2.Bakara/178)

²³⁰ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَّمْ يَجِدْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir. (5.Mâide/45)

neshedildiğine dair bir görüşü nakletmektedir. Ca'fer b. Mubeşşir'e (ö. 234/848) göre Allâh, 5.Mâide/45. âyetteki kısas emrini yahûdîlere farz kılmıştır. Yahûdî şeriatı, İslâm şeriatıyla neshedilmiştir. Tûsî'ye göre 2.Bakara/178. âyet mensûh değildir. Çünkü 5.Mâide/45. âyetteki kısas emri genel bir ifadedir. Bu ifade ve 2.Bakara/178 âyet birbiriyle çelişmez. Ayrıca birinin diğeriyle neshedilmesini gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Kâtâde'ye (ö. 117/735) göre cahiliyyede müşrikler kısas konusunda adâletsiz davrandığı için Allâh, bu âyeti indirerek onların tutumunu nehyetmiştir.²³¹

2.13. Miras ve Vasiyet

Kişinin ana-baba ve yakınlarına vasiyet etmesinin emredildiği 2.Bakara/180. âyette²³² emir, “كُتِبَ عَلَيْكُمْ” şeklinde ifade edilmiştir. Tûsî'ye göre “كُتِبَ” fiili, farz kılındı/emredildi (فُرِضَ) anlamına gelmekle birlikte bu âyette zorunluluğu/farziyeti ifade etmez. Âyette müslümanları vasiyete teşvik söz konusudur. Tûsî'ye göre âyet neshedilmemiştir ve âyette ana-baba ve akrabalar zikredildiği için (müslüman ve hür olup katil olmamaları şartıyla) ‘varis’e vasiyet etmek câizdir. Âyeti sadece ‘kafir varisler’ ile tahsis etmenin/sınırlandırmanın asılsız/delilsiz bir görüş olduğunu dile getiren Tûsî, Tâberî'nin (ö. 310/922) de aynı kanaatte olduğunu zikretmiştir.²³³ Tûsî, âyetin neshedildiğine dair icmâ olduğunu söyleyenlere karşı çıkmaktadır. “Varise vasiyet yoktur.”²³⁴ hadisi ile âyetin neshedildiğini savunanların isabetli bir görüş

²³¹ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 102.

²³² كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَتَّىٰ عَلَى الْمُنْتَوِينَ

Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek Allâh'tan korkanlar üzerine bir borçtur. (2.Bakara/180)

²³³ Karşılaştırma için bkz. Tâberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III. 123-138 .

²³⁴ Ebû Davud, *Vasâyâ*, 2870.

serdetmediklerini söyleyen Tûsî, hadisin haber-i vâhid olduğunu ve haber-i vâhidin Kur’ân âyetini neshedemeyeceğine dair icmâ olduğunu beyân etmektedir.²³⁵ Vasiyeti emreden (bu) âyetin miras âyetleri²³⁶ ile neshedildiğini söyleyenler, –iki âyet arasında cem‘ mümkün olmadığı ve tenakuz/zıtlık söz konusu olduğu zaman neshten bahsedeceğimiz için– doğru bir görüş dile getirmemişlerdir.²³⁷

4.Nisâ/8. âyette²³⁸ miras taksiminde mirastan payı olmayan yakınlar, yetimler ve yoksullara pay verilmesi emredilmektedir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) dâhil pek çok müfessire göre bu âyet mensûh değildir. Tûsî de bu görüşü tercih etmektedir. Ancak Tûsî’nin tefsirinde aktardığı naklettiği üzere, 4.Nisâ/8. âyetin neshedildiği veya buradaki emrin/emir sîğasının vucûb/zorunluluk ifade etmediği ve “nedb”e delâlet ettiği²³⁹ şeklinde farklı görüşlere sahip müfessirler de vardır.²⁴⁰

4.Nisâ/33. âyette,²⁴¹ cahiliye devrinde âdet olan bir nevî mukaveleli yani

²³⁵ Tûsî’ye göre haberin sahih olduğunu kabul etsek bile (icmânın tahsisi ile sabit bir hüküm olan) “malın 1/3’ünün vasiyet edilmesi”ne engel teşkil etmemektedir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, II. 108.

²³⁶ Bambâ, Âdem, *Esmâu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Esmâu Suverihî ve Âyâtihî*, Merkezu Cumu’a el-Mâcid li’s-Şekâfe ve’t-Turâs, Dubai 2009, s. 371-372. Bambâ bu çalışmasında özel olarak isimlendirilen Kur’ân âyetlerini incelemektedir.

²³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 107-108. Ebû Muslim el-İşfehânî (ö. 322/934), vasiyet âyetinin mücmel, miras âyetinin de mufassal olduğunu ve (dolayısıyla) iki âyet arasında neshin olmadığını söyler. Bkz. a.y.

²³⁸ وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ فَأَرْضُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin. (4.Nisâ/8)

²³⁹ Fıkıh usûlünde emrin “nedb”e delâleti hakkında detaylı bilgi için bkz. Tûsî, *el-Udde*, I. 170-182; Ğazâlî, *el-Muṣtaṣfâ* II. 72-74.

²⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 122.

²⁴¹ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيًّا مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانُكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

(Erkek ve kadından) her biri için, ana, baba ve akrabaların bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarımı verin. Çünkü Allâh her şeyi görmektedir. (4.Nisa/33)

yeminli mirasçılara pay verilmesi emredilmiştir. Ancak İbn ‘Abbâs’ın (ö. 68/687) da aralarında bulunduğu bir grup müfessire göre, bu âyet, 8.Enfal/75. âyetle²⁴² neshedilmiştir. Ancak İbn ‘Abbâs’tan gelen başka bir rivâyete göre âyetteki “pay (نَصِيب)” ile kastedilen şey, miras dışında bir yardım ve nasihattir. Buna göre âyet mensûh değildir.²⁴³ Bu durumda İbn ‘Abbâs’tan gelen çelişkili rivâyetlerin, birçok konuda olduğu gibi bu alanda da sorun çıkardığı görülmektedir.

5.Mâide/106. ve 107. âyetlerde (mü’min bir kimse için) vasiyet esnasında iki şahit (دَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ), yolculukta ölüm musibeti gelmişse yemin ettirilmek üzere (sizden olmayan) iki şahit ve sonradan bu iki şahidin günah kazandıkları anlaşılırsa (şahitlerin) haklarını çiğnediği ölüye daha yakın olan iki şahit getirilmesi ve yemin ettirilmesi emredilir. 5.Mâide/108. âyette şahitliğin gerekli şekilde yapılması için en uygun yolun bu olduğu (ذَلِكَ أَذَى) dile getirilmesine rağmen Tûsî, âyetin neshi konusunda ihtilâf edildiğini söyler. İbn ‘Abbâs’ın da yer aldığı bazı müfessirlere göre âyet mensûhtur. Çünkü 65. Talak/2. âyette²⁴⁴ “âdil kişilerin şahit tutulması (وَأَشْهَدُوا) ve (دَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ)” emriyle şahitlerin yemin ettirilmesi hükmü neshedilmiştir. Ancak Tûsî

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِن بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allâh’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesiz ki Allâh her şeyi bilendir. (8.Enfâl/75)

²⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 118.

²⁴⁴ فَإِذَا تَلَّعْنَهُ أَجْلَهُنَّ فَأُمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهَدُوا دَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَن كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا

İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşrû ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği Allâh için yapın. İşte bu, Allâh’a ve ahiret gününe inananlara verilen öğüttür. Kim Allâh’tan korkarsa, Allâh ona bir çıkış yolu ihsan eder. (65.Talak/2)

bu görüşe karşı çıkmaktadır.²⁴⁵

8.Enfâl/72. âyete²⁴⁶ göre muhâcir ve ensâr akraba olmadıkları halde birbirlerine vâris olurlardı. Tûsî'ye göre 8.Enfâl/75. âyet,²⁴⁷ yardım ve hicretle veraseti (72. âyet) neshetmiştir. Mucâhid (ö. 103/721) de bu yönde görüş beyân etmektedir.²⁴⁸

2.14. Müşrikler/Kâfirler

Tûsî'ye göre 6.En'am/69. âyet ile²⁴⁹ müslümanların İslâm hakkında ileri geri konuşan müşriklerle birlikte oturmalarına ruhsat verilmiş; fakat daha sonra 4.Nisâ/140. âyet,²⁵⁰ bu ruhsatı neshetmiştir. Sa'îd b. Cubeyr (ö. 95/714), es-Suddî

²⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, IV. 51. el-Belhî'ye (ö. 319/931) göre de Mâide Suresi, nâzil olan son suredir ve bu surede mensûh âyet yoktur. Bkz. a.y.

²⁴⁶ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا

İman edip de hicret edenler, Allâh yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. (8.Enfâl/72)

²⁴⁷ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihâd edenler de sizdendir. Allâh'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesiz ki Allâh her şeyi bilendir. (8.Enfâl/75)

²⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, V. 165-166. Ayrıca Tûsî, 9.Tevbe/71. veya 33.Ahzâb/6. âyetin de bu tür veraseti neshettiğine dair farklı görüşleri tefsirinde zikreder. Detaylı bilgi için bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, V. 162-163, VIII. 317-318.

²⁴⁹ وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ جِسَائِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنْ ذِكْرِي لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

Takvâ sahiplerine, inanmayanların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat belki korunurlar diye hatırlatmak gerekir. (6.En'am/69)

²⁵⁰ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَتَّبِعُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخْرُجُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِمْ إِذَا مَثَلُهُمْ

O (Allâh), Kitap'ta size şöyle indirmiştir ki: Allâh'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya (konuya geçinceye) kadar kâfirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. (4.Nisa/140)

(ö. 127/745), Ca‘fer b. Mubeşşir (ö. 234/848) ve el-Belhî (ö. 319/931) de İslâmiyet yayılıp müslümanlar çoğalmaya başlayınca bu ruhsatın kaldırıldığı ve (6.En‘âm/69) âyetin neshedildiğini söylemişlerdir.²⁵¹

‘İkrime (ö. 105/723) ve el-Hasen el-Başrî’ye (ö. 110/728) göre 8.Enfâl/34. âyet,²⁵² 33. âyeti²⁵³ neshetmiştir. er-Rummânî’ye (ö. 384/994) göre (33. âyette olduğu gibi) haber (bildiren ifade) neshedilmez.²⁵⁴ Tûsî, 8.Enfâl/34. âyetteki (“لِيُعَذِّبَهُمْ” fiilinde bulunan) “ل” için lâmu’l-cuhûd (inkar/red lâmu) ve sıla olmak üzere iki görüş ileri sürüldüğünü ve birincisinin tercihe şayan olduğunu söylemiştir.²⁵⁵ Bu tercih, 33. âyette kafirler mağfiret dilerken Allâh’ın azap etmeyeceği ve 34. âyette ise onlara azap etmekten imtina etmeyeceği sonucunu doğurmaktadır. İki âyet arasında neshin vâki olmadığını savunan Tûsî’ye göre tezat görünen bu durum üç şekilde açıklanabilir: Birincisi, 34. âyetteki azap âhiret ile ilgilidir. İkincisi, 33. âyetteki azap ile (geçmiş kavimlerde olduğu gibi) helâk; 34. âyet ile savaş, esir alınma vs. türünden azap kastedilmektedir. 33. âyette “وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ” ifadesiyle tevbe-istiğfar etmeleri durumunda Allâh’ın kâfirlere dünyada ve ahirette azap etmeyeceği ifade edilmektedir. Üçüncüsü, (33. âyeti dikkate alırsak) Allâh, Nebî (as) onların içerisinde

²⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, IV. 165.

²⁵² وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أُولِيَائُهُ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Onlar Mescid-i Haram’ın mütevellîleri olmadıkları halde (müminleri) oradan geri çevirirlerken Allâh onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevellîleri takvâ sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez. (8. Enfâl/34)

²⁵³ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

Hâlbuki sen onların içinde iken Allâh, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allâh onlara azap edici değildir. (8.Enfâl/33)

²⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, V. 113.

²⁵⁵ Aynı görüş için bkz. Dervîş, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, III. 569.

olduğu ve kâfirler/müşrikler tevbe-istiğfar ettikleri sürece onlara azap etmeyecek ancak (34. âyete göre de) küfürleri ve (küfürde) inatları sebebiyle azaba müstehak olurlarsa kâfirler/müşrikler cezalandırılacaklardır.²⁵⁶

2.15. Namaz

Ṭûsî, 4.Nisâ/43. âyetin²⁵⁷ tefsirinde sarhoş kimsenin sarhoşluk hâlinde namazdan uzak durmakla mükellef olmasını iki şekilde açıklamaktadır. Birincisi, âyet mensûhtur.²⁵⁸ İkincisi (âyetteki) sarhoş kimse Rasûlullah (as) ile cemaat hâlinde namaz kılmaktan nehyedilmiştir.²⁵⁹

el-Hasen el-Başrî'ye (ö. 110/728) göre Allâh, Nebî (as)'ye ve müminlere gecenin üçte birinde kalkıp namaz kılmalarını emretti. Onlar geceleyin kalkıp ayakları şişene kadar namaz kılıyorlardı. Sonra Allâh, 78.Muzzemmil/1-4 âyetlerde²⁶⁰ bu emri hafifletmek suretiyle neshetti. el-Hasen el-Başrî'nin (ö. 110/728) görüşüne karşı çıkanlara göre gece namazı nafilidir ve neshedilmemiştir. Çünkü eğer farz olsaydı miktarında tercih söz konusu olmazdı. 73.Muzzemmil/20. âyetin 1. âyeti neshettiği görüşünde olanlar da vardır. Ṭûsî'ye göre iki âyet arasında nesh gerçekleşmemiştir. 1. âyet, teheccüdün mendûb olduğuna işaret ederken 20. âyette

²⁵⁶ Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 114-115.

²⁵⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَءُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سَكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا غَيْرِي سَبِيلَ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا

Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. (4.Nisâ/43)

²⁵⁸ Ṭûsî, Mucâhid (ö. 103/721), el-Hasen el-Başrî ve Kâtâde'den (ö. 117/735) bu âyetin içkinin haram kılınmasıyla neshedildiği görüşünü aktarmıştır. Bkz. Ṭûsî, *et-Tibyân*, III. 205

²⁵⁹ Ṭûsî, *et-Tibyân*, III. 205-206.

²⁶⁰ يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نَّصْنَعُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا

Ey örtünüp bürünen! Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yahut bunu biraz azalt, ya da çoğalt ve Kur'an'ı tane tane oku. (78.Muzzemmil/1-4)

Allâh, Hz. Peygamber (as)’in ve müminlerin bu namaza devam ettiklerini bildiğini²⁶¹ dile getirmektedir.²⁶²

2.16. Oruç

2.Bakara/183-185. âyetlerde oruç emri konu edilmektedir. Tûsî, 2.Bakara/184. âyetteki “أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ” ifadesi ile ilgili iki görüş aktarmaktadır. Birinci görüşe göre bu ibare her (hicrî) aydan üç günü ifade etmektedir. Ayda üç gün oruç tutma emri ramazan orucunun emredilmesiyle (2.Bakara/185. âyet) neshedilmiştir.²⁶³ İkinci görüşe göre “أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ” ifadesi ile kastedilen ramazan orucudur. Hz. Peygamber (as)’in her ayın üç günü tuttuğu oruç müslümanlara tavsiye edilmişti ve ramazan orucunun farz kılınmasıyla neshedildi.²⁶⁴

2.Bakara/184. âyetteki “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ” ifadesi ile ilgili farklı görüşleri üç başlık altında toplayabiliriz. 1-184. âyet nâzil olduğunda (oruç tutmaya güç yetirebildiği halde) oruç tutmak ile oruç tutmayıp fidye vermek arasında seçim yapan insanlar mevcuttu. 2.Bakara/185. âyetteki “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ” emri ile fidye hükmü neshedildi. 2-Bu ibare hamileler, emzikliler ve yaşlıların oruç tutamadığı günler için fidye verebileceğini ifade etmektedir. 2.Bakara/185. âyetteki “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ” emri, hamileler ve emzikliler için fidye hükmünü neshetmiştir. Tûsî, emziklilerin ve hamilelerin çocuğuna dair korkusu söz konusu

²⁶¹ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلَاثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلَاثُهُ وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ

Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, (bazen) yarısını, (bazen de) üçte birini yatmadan (ibadetle) geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun da (böyle yaptığını) Rabbin elbette biliyor. (73.Muzzemmil/20)

²⁶² Tûsî, *et-Tibyān*, X. 161-162, 169-170.

²⁶³ Tûsî, *et-Tibyān*, II. 116.

²⁶⁴ Tûsî, *et-Tibyān*, II. 117.

olduğunda iftar edeceği ve kefare/fidye ödeyeceği; kendileri ile ilgili (oruç tutmaya) bir engel söz konusu olduğunda mazeret hâli geçtikten sonra (tutamadığı oruçları) kaza edeceği görüşündedir.²⁶⁵ 3-184. âyetteki fidye, yaşlılığı sebebiyle oruç tutmaya güç yetiremeyenler için geçerlidir ve nesh edilmemiştir.²⁶⁶

2.17. Savaş Hukuku

2.Bakara/83. âyetteki²⁶⁷ “وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا” ifadesi İbn ‘Abbâs’a göre “قاتلوهم حتى قاتلوهم حتى” hadisiyle; Kâtâde b. Di‘âme’ye (ö. 117/735) göre “seyf (kılıç) âyeti”yle²⁶⁹ neshedilmiştir. Tûsî’ye göre âyet mensûh değildir. (16.Nahl/125. âyette olduğu gibi) Allâh, güzel sözü/öğüdü emretmektedir.²⁷⁰

el-Hasen el-Başrî (ö. 110/728) ve Ebû ‘Alî el-Cubbâî’ye (ö. 303/916) göre 2.Bakara/193. âyet,²⁷¹ 192. âyetteki²⁷² (Mescid-i Haram’da) kafirler savaş başlatana kadar onlarla savaşma yasağını neshetmiş ve kâfirler müslüman olana kadar her hâlükârda savaş emredilmiştir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) ve pek çok tabiûn müfessire

²⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 122-123.

²⁶⁶ Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, II. 119-123. Taberî (ö. 310/922) tefsirinde “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ” ifadesi ile ilgili ihtilâflar detaylı bir şekilde rivâyetlerle aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân*, III. 161-180.

²⁶⁷ İnsanlara güzel söz söyleyin. (2.Bakara/83)

²⁶⁸ Hadisin değerlendirmesi için bkz. Acar, Cafer, “Risalet Döneminde Savaşın Meşruiyetine İlişkin Bir Rivâyet”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Iğdır 2014, sayı: 3&4, s. 183-224.

²⁶⁹ Seyf (kılıç) âyetinin hangi âyet olduğu konusunda farklı görüşler olmasına rağmen seyf âyetiyle 5.Tevbe/5. âyetin kastedildiği en isabetli kanâattir. Bkz. Zeyd, *en-Nesh*, II. 504.

²⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, I. 331.

²⁷¹ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَتُوبَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allâh için oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur. (2.Bakara/193)

²⁷² فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Eğer onlar (savaştan) vazgeçerlerse, (şunu iyi bilin ki) Allâh gafûr ve rahîmdir. (2.Bakara/192)

göre 193. âyet, te'kid amaçlıdır.²⁷³

Ṭûsî, 2.Bakara/194. âyetin²⁷⁴ neshi konusunda iki görüş nakletmektedir. Birinci görüşe göre bu âyet, 9.Tevbe/36. âyetle²⁷⁵ neshedilmiştir. Ṭûsî de bu görüşü tercih etmektedir. İkinci görüşe göre savaş emrinin bu iki âyet çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü âyetin neshine dair bir delil yoktur.²⁷⁶

2.Bakara/217. âyetin²⁷⁷ tefsirinde Ṭûsî, haram aylarda Mescid-i Haram'da savaş yaşağının 2.Bakara/193 ve 9.Tevbe/5. âyetle²⁷⁸ neshedildiğini söylemektedir.

²⁷³ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 147.

²⁷⁴ الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allâh'tan korkun ve bilin ki Allâh müttakîlerle beraberdir. (2.Bakara/194)

²⁷⁵ إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَدِيمُ فَلَا تَغْلِبُوا فِيهِمْ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

Gökleri ve yeri yarattığı günde Allâh'ın yazısına göre Allâh katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte bu doğru hesaptır. O aylar içinde (Allâh'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin ve müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekün savaşın ve bilin ki Allâh (kötülükten) sakınanlarla beraberdir. (9.Tevbe/36)

²⁷⁶ Ṭûsî, *et-Tibyân*, II. 150,151.

²⁷⁷ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فِيمَثْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır. (İnsanları) Allâh yolundan çevirmek, Allâh'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allâh katında daha büyük günahdır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar. (2.Bakara/217)

²⁷⁸ فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْصِرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ إِنَّا نَأْتُوا الْقَاتِلِينَ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allâh bağışlayan, esirgeyendir. (5.Tevbe/5)

Âtâ'ya (ö. 114/732) göre Mescid-i Haram'da savaş yasağı devam etmektedir.²⁷⁹

2.Bakara/256. âyet,²⁸⁰ es-Suddî (ö. 127/745) ve İbn Zeyd'e (ö. 182/798) göre savaşın emredildiği 9.Tevbe/5. ve 47.Muhammed/4. âyetle²⁸¹ neshedilmiştir.²⁸²

5.Maide/13. Âyet,²⁸³ Kâtâde'ye (ö. 117/735) göre 9.Tevbe/29. âyet²⁸⁴ ile ve Ebû 'Alî el-Cubbaî'ye (ö. 303/916) göre 8.Enfal/58. âyetle²⁸⁵ neshedilmiştir.²⁸⁶

Tûsî, Allâh ve Rasûlü'ne savaş açanların cezasının dile getirildiği

²⁷⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, II. 207.

²⁸⁰ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allâh'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allâh işitir ve bilir. (2.Bakara/256)

²⁸¹ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَشْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أوزَارَهَا

(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fide karşılığı salıverin. (47.Muhammed/4)

²⁸² Tûsî, *et-Tibyân*, II. 311.

²⁸³ فِيمَا نَقُضُهُمْ مِّيثَاقَهُمْ لَعْنَاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاغْفُ عَنَّهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat'ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allâh iyilik edenleri sever. (5.Mâide/13)

²⁸⁴ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

Kendilerine Kitap verilenlerden Allâh'a ve ahiret gününe inanmayan, Allâh ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. (9.Tevbe/29)

²⁸⁵ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ

(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allâh, hainleri sevmez. (8.Enfâl/58)

²⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 470-471. el-Belhî (ö. 319/9331), el-Hasen el-Başrî (ö. 110/728), Ca'fer b. Mubeşşir (ö. 234/848) ve Taberî'ye (ö. 310/922) göre tevbe etmeleri ve cizye ödemeleri şartıyla kafirleri affetme ve hoşgörü câizdir, savaş zarureti yoktur. Bkz. a.y.

5.Maide/33. âyetin²⁸⁷ neshi konusunda ihtilâf edildiğini söylemektedir.²⁸⁸

8.Enfâl/1. âyet,²⁸⁹ Mucâhid (ö. 103/721), eş-Şa‘bî (ö. 104/722), ‘İkrime (ö. 105/723), es-Suddî (ö. 127/745), ve Ebû ‘Alî el-Cubbaî’ye (ö. 303/916) göre ganimetin beşte birinin (beytu’l-mâla) verilmesini emreden 8.Enfâl/41. âyetle neshedilmiştir. Tûsî, 41. âyetin 1. âyeti neshine dair bir delil olmadığı kanaatindedir.²⁹⁰

Tûsî’nin naklettiğine göre Kur’ân’da kâfirlerle savaşı emreden ve ‘seyf âyeti’ olarak isimlendirilen 5.Tevbe/5. âyetin nuzûlüyle 2.Bakara/190,²⁹¹ 4.Nisâ/90-91 ve 60.Mumteħine/8-9,²⁹² 6.En‘âm/106,²⁹³ 6.En‘âm/159,²⁹⁴

²⁸⁷ إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُنَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Allâh ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır. (5.Mâide/33)

²⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 505-506.

²⁸⁹ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَّخِذُوا اللَّهَ وَاصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allâh ve Peygamber'e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allâh'tan korkun, aranızı düzeltin, Allâh ve Resûlüne itaat edin. (8.Enfâl/1)

²⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, V. 73-74.

²⁹¹ el-Hasen el-Başri'ye (ö. 110/728) göre âyet mensûh iken İbn ‘Abbâs (ö. 68/687), ‘Umer b. ‘Abdil‘azîz (ö. 101/720) ve Mucâhid’e (ö. 103/721) göre mensûh değildir. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, II. 143.

²⁹² ‘İkrime (ö. 105/723), el-Hasen el-Başrî ve er-Rabî‘‘ye (ö. 140/757) göre âyetler mensûhtur. Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, III. 285-287.

²⁹³ İbn ‘Abbâs’a göre âyet mensûhtur. Tûsî, *et-Tibyân*, IV.230.

²⁹⁴ es-Suddî (ö. 127/745) ve el-Ferrâ’ya (ö. 207/822) göre âyet mensûhtur. Tûsî, *et-Tibyân*, IV. 329.

10.Yânus/41,²⁹⁵ 25.Furkân/63,²⁹⁶ 47.Muhammed/4²⁹⁷ ve 60.Mumteħine/8.²⁹⁸ âyet neshedilmiştir.

Ṭûsî, İbn Zeyd'in (ö. 182/798) 9.Tevbe/73. âyetinin²⁹⁹ 7.A'râf/199. âyetteki³⁰⁰ "وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ" emrini neshettiği görüşünü aktarmaktadır.³⁰¹

Ensârın (Medine halkı) Nebî (as) ile birlikte her zaman savaşmaları gerektiğinin anlatıldığı 9.Tevbe/120. âyetin³⁰² tefsirinde Ṭûsî, Kâtâde'nin (ö. 117/725) ve İbn Zeyd'in görüşlerini aktarmaktadır. Kâtâde'ye göre bu âyetin hükmü, Nebî (as)'ye özgüdür; çünkü o dönemde bütün müslümanlar Hz. Peygamber (as) ile birlikte savaşırlardı. İbn Zeyd, "Âyetin ifade ettiği durum müslümanların az olduğu döneme özgüdür ve müslümanlar çoğaldığında 9.Tevbe/122. âyet³⁰³ ile neshedilmiştir." demektedir. Ṭûsî'ye göre âyetin neshedildiği isabetli bir kanâattir.

²⁹⁵ İbn Zeyd'e göre âyet mensûhtur. Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 381.

²⁹⁶ Ṭûsî bu âyetin mensûh olduğuna dair bir görüşü aktarırken kendisi bu kanâatte değildir. Çünkü Ṭûsî'ye göre savaş emri, güzel dialog ve (sosyal) ilişkiyi engellemez. Bkz. Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 503-505.

²⁹⁷ Müfessirler arasında âyetin neshi konusunda görüş farklılıkları vardır. Ṭûsî, *et-Tibyân*, IX. 291.

²⁹⁸ Kâtâde'ye (ö. 117/725) göre âyet mensûhtur. Ṭûsî, *et-Tibyân*, IX. 582.

²⁹⁹ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir! (9.Tevbe/73)

³⁰⁰ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir. (7.A'râf/199)

³⁰¹ Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 63.

³⁰² مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ خُوفَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ

Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allâh'ın Resûlünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. (9.Tevbe/120)

³⁰³ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar. (9.Tevbe/122)

Çünkü şüphesiz cihad/savaş farz-ı kifâyedir. 9. Tevbe/122. âyet nâsîh olmasaydı savaş farz-ı ayn olurdu.³⁰⁴

Ganimetin beşte birinin (beytu'l-mâla) verilmesini emreden 8.Enfâl/41. âyet, bir görüşe göre 59.Ĥaşr/7. âyeti³⁰⁵ neshetmiştir. Tûsî, Şia'ya göre fey'³⁰⁶ malının imama/devlet başkanına verileceğini ve imamın/devlet başkanının onu dilediği gibi kullanacağını bildirir.³⁰⁷

Ebû Ca'fer eṭ-Ṭûsî, 8.Enfal/61. âyetin³⁰⁸ neshi konusunda ihtilâf edildiğini söylemektedir. el-Ĥasen el-Başrî (ö. 110/728), Ĥatâde (ö. 117/735) ve İbn Zeyd'e (ö. 182/798) göre 9.Tevbe/5. âyetle neshedilmiştir. Tûsî'nin de tercih ettiği diğer görüşe göre âyet, Ehl-i Kitab'ı ve müşrikleri dine davet etme hakkındadır ve mensûh değildir.³⁰⁹

8.Enfal/65. âyette³¹⁰ savaş esnasında bir müslümanın kendisinden on kat daha

³⁰⁴ Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 320.

³⁰⁵ مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا تَأْكُمُ الرِّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Allah'ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir. (59.Ĥaşr/7)

³⁰⁶ Fey', Allâh'ın savaş yapılmaksızın gayr-i müslimlerin mallarından müslümanlara verdiği nimetlere denir. Bkz. Curcânî, *Kitābu't-Ta'rîfāt*, s. 249.

³⁰⁷ Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 122-123.

³⁰⁸ وَإِنْ خِفْتُمْ لَلْمُؤْمِنِينَ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allâh'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir. (8.Enfâl/61)

³⁰⁹ Ṭûsî, *et-Tibyân*, V. 150.

³¹⁰ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفْرَ وَالْمُنَافِقِينَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْجَاهِلُونَ كُلًّا قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ

Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. (8.Enfâl/65)

fazla olan düşmana galip geleceği zikredilmiş ve 66. âyette³¹¹ Allâh, bunu meşakkat sebebiyle hafifletmiş ve iki katı sayıya indirmiştir. Tûsî, 66. âyetin 65. âyeti neshettiğini ve İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) dâhil pek çok müfessirin bu görüşte olduğunu söylemektedir.³¹²

İbn ‘Abbâs’a göre 9.Tevbe/122. âyet, 41. âyeti³¹³ neshetmiştir. 41. âyetin neshedilmediği şeklinde bir görüşü aktaran Tûsî, İbn ‘Abbâs ile aynı kanâattedir.³¹⁴

Hiz. Peygamber (as)’e sabrı emreden 10.Yûnus/109. âyet,³¹⁵ bir görüşe göre cihadın emredilmesiyle neshedilmiştir.³¹⁶

15.Hicr/85. âyette³¹⁷ Hiz. Peygamber (as)’in müşriklere güzel muamele etmesi emredilmiştir. Tûsî, bu emrin neshi konusunda ihtilaf edildiğini söylemiştir. Mucâhid (ö. 103/721), Daḥḥâk (ö. 105/735) ve Kâtâde (ö. 117/735)’ye göre cihad ve kıtal/savaşın emredilmesiyle bu âyet neshedilmiştir. el-Ḥasen el-Başrî’ye (ö. 110/728) göre güzel muamele, Hiz. Peygamber (as)’in müşriklere karşı sergilediği

³¹¹ الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِثَّةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِثَّتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

Şimdi Allâh, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) ikiyüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allâh’ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler. Allâh sabredenlerle beraberdir. (8.Enfâl/66)

³¹² Tûsî, *et-Tibyân*, V. 154-155.

³¹³ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allâh yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. (9.Tevbe/41)

³¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, V. 224.

³¹⁵ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَأَصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُذَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

(Resûlüm!) Sen, sana vahyolunana uy ve Allâh hükmedinceye kadar sabret. O hâkimlerin en hayırlısıdır. (10.Yûnus/109)

³¹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, V. 444.

³¹⁷ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ فَاصْغِ الصَّمْعَ الْحَمِيلَ

Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık. O saat (kıyamet), mutlaka gelecektir. Şimdilik onlara güzel muamele et. (15.Hicr/85)

tutumlarından birini ifade eder; cihad ile ilişkilendirilecek bir konu değildir.³¹⁸

Benu'n-Nadîr'den (güçlülükle karşılaşmaksızın/savaş yapılmaksızın) alınan fey' arazisinin Hz. Peygamber (as)'e ait olduğunu bildiren 59.Ĥaşr/6. âyet,³¹⁹ Katâde'ye (ö. 117/735) göre daha sonra fey' mallarının beşte birinin beytu'l-mâla verilmesini emreden 8.Enfâl/41. âyet ile neshedilmiştir.³²⁰

88.Gaşiye/21-22. âyetlerde³²¹ Hz. Peygamber (as)'in insanlara dini tebliğ eden bir uyarıcı olduğu ve müşrikler/kâfirler üzerinde güç kullanıcı/zorba olmadığı dile getirilmektedir. Bir görüşe göre bu âyetler cihadın emredilmesiyle neshedilmiştir. Tûsî'ye göre bu âyetler mensûh kabul edilmeden de anlaşılabilir. Çünkü insanlara din konusunda zor/cebr kullanarak cihad (ve tebliğ) yapılmaz.³²²

2.18. Tevbe

Tûsî, ölüm anında yapılan tevbenin kabul edilmeyeceğini dile getiren 4.Nisâ/18. âyetin³²³ tefsirinde er-Rabî'nin (ö. 140/757) bu âyetin 4.Nisâ/48.

³¹⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VI. 351-352.

³¹⁹ وَمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْخَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Allâh'ın, onlardan (mallarından) Peygamberine verdiği ganimetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allâh, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allâh her şeye kadirdir. (59.Ĥaşr/6)

³²⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, IX. 562-563.

³²¹ فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ

Artık zikret (hatırlat), sen sadece müzekkirsin (hatırlatıcısın). Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. (88.Ĥaşiye/21-22)

³²² Tûsî, *et-Tibyân*, X. 338-339.

³²³ وَلَيَسَّابِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ أَعَذَّبْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca “Ben şimdi tevbe ettim.” diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır. (4.Nisâ/18)

âyetle³²⁴ neshedildiğine dair görüşünü aktarmaktadır. Tûsî'ye göre bu hatalı bir görüştür. Çünkü bu tür konularda nesh vaki değildir. Aksine nesh, ahkâm-ı şer'iyeye dâhil olan konularda söz konusudur.³²⁵

2.19. Zina ve Cezası

4.Nisâ/15. âyetle³²⁶ bir kadının zina ettiğine dair dört şahit getirildiği takdirde zina eden kadına ölene kadar ev hapsi verilmesi emredilmektedir. Müfessirlerin çoğuna göre bu âyet mensûhtur. Tûsî, âyetle belirtilen hükmün evlilere recm (taşlama), bekârlara celde (sopa vurma) cezasıyla neshedildiğini söylemektedir. Müfessirlerin çoğuna göre âyetle(ki “وَاللَّائِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ” ifadesinde) zikredilen fuhşiyat, zinadır. 4.Nisâ/15. âyetteki “يَجْعَلُ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا” ifadesi ile ilgili olarak Tûsî, 24.Nûr/2. âyet³²⁷ nâzil olduğunda Rasûlullâh (as)’ın “Allâh onlara bir yol açmıştır. Bekâr bekârla zina ettiğinde 100 sopa (cezası) ve 1 yıl sürgün (edilir). Dul, dul ile zina ettiğinde sopa cezası sonrası recm edilir.”³²⁸ hadisini aktarmaktadır.³²⁹

³²⁴ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيُغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur. (4.Nisâ/48)

³²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 147.

³²⁶ وَاللَّائِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِّسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا

Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allâh onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin. (4.Nisâ/15).

³²⁷ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدٍ

Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun. (24. Nûr/2)

³²⁸ Muslim, Hudûd, 1690.

³²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 142-143.

Ṭûsî, 4.Nisâ/16. âyetin³³⁰ 24.Nûr/2. âyetteki hadd (yüz celde/sopa) cezası ile neshedildiğini ve çoğu müfessirin bu görüşte olduğunu söylemektedir. 4.Nisâ/16. âyetteki “فَأَذُوهُمَا” ifadesi hakkında iki görüş vardır: İbn ‘Abbâs’a (ö. 68/687) göre bu, dil ile kınama ve ayakkabı ile vurmaktır. Mucâhid (ö. 103/721), Kâtâde (ö. 117/735) ve es-Suddî’ye (ö. 127/745) göre kınama ve ayıplamadır. Ṭûsî, hapis cezasından (15. âyetten) sonra eziyetin (16. âyetin) niçin zikredildiği şeklindeki (muhtemel) bir soruya üç şekilde cevap verilebileceğini söyler: Birincisi (el-Ḥasen el-Başrî’nin (ö. 110/728) görüşü), ilk önce 4.Nisâ/16. âyet nazil oldu, ancak tertipte sonraya konulması emredildi. (Yani önce eziyet/eza sonra hapis emri geldi ve en sonunda hapis cezası, yüz celde/sopa cezası veya recm ile neshedildi.) İkincisi (es-Suddî’nin görüşü), 4.Nisâ/16. âyet (dullar hariç) sadece bekarları kapsamaktadır; 4.Nisâ/15. âyet ise (bekarlar hariç) sadece dulları kapsamaktadır. (Yani iki âyetten her biri farklı grupları konu edinmektedir.) Üçüncüsü (el-Ferrâ’nın (ö. 207/822) görüşü), 4.Nisâ/16. âyet, 15. âyeti neshetmiştir. Ebû ‘Alî el-Cubbaî’ye (ö.303 916/) göre 4.Nisâ/15. âyet, recm ve celde ile neshedilmiştir ve recm, Sünnet’le sabit olduğu (ve mushafta yer almadığı) için bu âyet, “Sünnet’in (Sünnet ile sabit olan bir hükmün) Kur’ân’ı (Kur’ân ile sabit olan bir hükmü) neshettiği”ne delâlet etmektedir. Ṭûsî’nin tefsirinde aktardığına göre Ebû ‘Alî el-Cubbâî’nin görüşüne karşı çıkanlar vardır. Ebû ‘Alî el-Cubbai’ye muhâlif olan kanaate göre 4.Nisa/15. âyet, zina edene celde/sopa cezası verilmesi emri (24.Nûr/2. âyet) ile neshedilmiştir ve recm, nesh olarak değil nassa/hadd cezasına ziyâde olarak eklenmiştir. Kur’ân’ın Sünnet ile neshi söz konusu

³³⁰ وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا

İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allâh tevbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir. (4.Nisâ/16).

değildir. 4.Nisâ/16. âyetteki eziyet de mensûh değildir. Çünkü zina edene eziyet edilir, sert davranılır ve zina eden fiilinden dolayı kınanır ve ayıplanır. Ancak bu kimse üzerine bir (suç) kısıtlama(sı) getirilmez. Aksine (4.Nisâ/16. âyet dolayısıyla) eziyet etme bağlamında ceza artırılır. Neshedilen, cezanın kısıtlanmasıdır.³³¹

³³¹ Tûsî, *et-Tibyân*, III. 143-145.

SONUÇ

Kur'ân ilimleri içerisinde yer alan 'nesh', genellikle Ehl-i Sünnet penceresinden değerlendirilen bir konu olagelmiş; farklı mezhep ve ekollerin bu mesele üzerindeki kanaatleri dikkate değer bir biçimde ele alınmamıştır. Bu tespitten hareketle İslam dünyasında önemli bir kitleyi temsil eden Şîa içerisinde mihenk taşı olma özelliğine sahip Ebû Ca'fer et-Ṭûsî'nin genel anlamda Kur'ân ilimleri ve fıkıh usulü ile ilgili görüşlerini; özel anlamda nesh meselesi ile ilgili düşüncelerini konu edinmenin islâmî ilimler sahasında farklı bakış açılarını sağlayacağı kanaati ile Ṭûsî'nin nesh anlayışını inceledik.

Şîa içerisinde fıkıh usulüne dair delilleri kullanma metotları birbirinden oldukça farklı olan ve “ahbârîler” ve “usûlîler” diye isimlendirilen iki ana ekolün yöntemlerini birleştirmek sûretiyle Ṭûsî, Şîa'nın fıkıh usûlü anlayışında bir çığır açmıştır. O, tefsir tarihi içerisinde de ayrı bir öneme sahip bir âlimdir. Ṭûsî'ye gelinceye kadar Şîa içerisinde tam anlamıyla bir dirâyet tefsiri mevcut olmadığı bilinmektedir. Ṭûsî'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli eseri Şîa nezdinde muteber bir kaynak olan Tabersî'nin tefsirine de kaynak teşkil etmiştir. Ṭûsî'nin tefsiri, dirâyet türünde kaleme alınması sebebiyle kendisinden önceki şîî tefsirlerden önemli ölçüde farklıdır. En mühim özelliği önceki dönemlerde imamlardan nakledilen rivâyetlerin büyük çoğunluğuna Ṭûsî itibâr etmemiştir. Ṭûsî, Kur'ân anlayışı açısından da kendisinden önceki şîî âlimlerden farklı düşünmektedir. Örneğin Kur'ân'ın tahrifi ile ilgili olarak öncekilerin aksine, kesin bir dille Kur'ân'ın tahrif edildiği iddiasını reddetmektedir.

Şîa içerisinde Ṭûsî ile birlikte nesh meselesinde bir değişim ve dönüşüm görülmektedir. Esasen şîî âlimler ilk dönemden itibaren Kur'ân'da neshin varlığını

kabul etmektedir. Ancak neshin varlığını kabul eden ilk dönem şî ulemânın neshi kategorik bir ayrıma tâbi tuttuğuna dair açık bir delil bulunmamaktadır. Tûsî, Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Kur'ân'da neshi ('metni mensûh hükmü bâkî', 'hükmü mensûh metni bâkî' ve 'hükmü ve metni mensûh' şeklinde) kategorik olarak ayırmakta ve *el-'Udde fî Uşûli'l-Fıkh* isimli eserinde detaylı bir biçimde bu meseleyi incelemektedir.

Klâsik dönemde Ebû Muslim el-İşfehânî (ö. 322/934) dışında İslâm âlimleri neshin gerçekleştiği konusunda hemfikir olsa da nesh kavramının neliği ile ilgili farklı tanımlamalar yapmışlardır. Ğazâlî (ö. 505/1111) gibi eş'arî usûlcüler neshi, "şer'î bir hükmün kaldırılması" olarak ifade ederken; hanefîlerin de dahil olduğu fakihlerin çoğunluğu neshi, "mensûh olan hükmün müddetini (hükmün sona erdiğini) açıklamak" şeklinde tanımlamaktadır. Mu'tezilî âlimlerin yaptığı ve Tûsî'nin de tercih ettiği tanıma göre nesh, "ilk nassla sâbit olan hükmün mislinin (benzerinin) izâle edilmesidir."

İslâm'dan önceki şerîâtlerin neshedildiğini dile getiren Tûsî, Kur'ân(âyet/hüküm)'in Kur'ân(âyet/hüküm)'ı ve Kur'ân'ın Sünnet'i (Sünnet ile sâbit olan hükmü) neshedebileceğini söylemektedir. Bunun sebebinin ise Kur'ân'ın delâlet bakımından sünnetten daha güçlü olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Sahih hadis ile Kur'ân'ın neshedilmesinin tartışmalı/problematik bir konu olduğunu dile getiren Tûsî'nin –açık bir ifade ile beyân etmese bile– bu tür neshi kabul ettiği kanaatindeyiz. Çünkü *el-'Udde* isimli eserinde Tûsî, bu tür neshi kabul edenlerin görüşlerini sadece aktarmakla yetinirken kabul etmeyenlerin görüşlerine yapılan itirazları ve yer yer kendi karşıt görüşlerini dile getirmiştir. Dönemin usûl-i fıkıh dilini dikkate alarak Tûsî'nin sahih Sünnet'in Kur'ân'ı neshedebileceği görüşünü daha mâkul karşıladığı kanaatine ulaştık. Tûsî'ye göre icmânın (icmâ ile sâbit olan

hükmün) neshedilmesi câiz değildir. Çünkü icmâ, değişmeyen ve tüm zamanlar için geçerli olan bir delil olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda icmânın bir hükmü neshetmesi de caiz değildir. Kıyâs, dinde delil teşkil etmediği için kıyâs metodu kullanılarak ulaşılan bir hükmün neshetmesi ve neshedilmesi mümkün değildir.

el-‘Udde fî Uşûli’l-Fıkh adlı eserinde nesh meselesini usûl açısından ele alan Tûsî, bu yaklaşımının pratiğini tefsirinde işlemiştir. Tefsirinde izlediği yöntem şöyledir: 1-Âyetler arasındaki nesh ilişkisini bazen âyetlere işaret ederek, 2-kimi zaman sadece nesh konusundaki görüşlere yer vererek ve 3-bazen de kendi görüşlerini ifade ederek fikir-pratik uyumunu sağlamaya çalışmıştır. Tûsî, tefsirinde nesh konusunu işlerken özellikle İbn ‘Abbâs (ö. 68/687), tâbiûn dönemi müfessirleri ve Taberî (ö. 310/922)’nin görüşlerine yer vermektedir. Buradan onun tefsirde bahsi geçen şahısları özellikle dikkate aldığı sonucuna ulaşabiliriz. Ayrıca Tûsî, iki âyet arasında neshin gerçekleştiğine dâir görüşlerin aksini savunduğu zaman âyetler arasındaki ilişkiyi anlatırken te’vil metodunu kullanmakta ve tefsirinin bir “dirâyet” türü olduğunu göstermektedir.

Tefsirinde nesh kelimesini sözlük anlamıyla da kullanan Tûsî’nin ıstılahî kullanımındaki söz konusu çeşitlilik, aslında Tûsî’nin nâsîh ve mensûh kabul ettiği âyetlerin sayısını vermede bir zorluğu da beraberinde getirmiştir. Esasen günümüze kadar İslam bilginleri arasında nasîh ve mensûh âyetlerin sayısında ihtilaf edildiği bir gerçektir.³³² Tespitlerimize göre tefsirinde 6 yerde neshi sözlük anlamıyla kullanan Tûsî, 119 âyette neshi (ıstılahî anlamda) konu edinmiştir. Tûsî’nin tercihlerini dikkate aldığımızda 11 âyeti nâsîh ve 11 âyeti mensûh kabul ettiği sonucuna ulaşıyoruz.

³³² Detaylı bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, III. 535-556; ed-Dihlevî, Ahmed b. ‘Abdirrahîm, *el-Fevzu’l-Kebîr fî Uşûli’t-Tefsîr*, Dâru’l-Ğavşânî li’l-Dirâsati’l-Ğur’âniyye, Dimeşk 2008, s. 57-68; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 126-127; Zeyd, *en-Nesh*, I. 407,408.

Sonuç olarak 50 civarında eseriyle İslâm kültür tarihine ve medeniyetine önemli katkılar sağlayan Tûsî'nin çeşitli ilmî sahalardaki görüş ve düşünceleri hakkında araştırmalar yapılması ve kültürümüze getirdiği zenginliğin değerlendirilip günümüze taşınması gerektiği hususu, bu çalışmamız vesilesiyle ortaya konulmuş olmaktadır. Böylece farklı mezhep ve ekol müntesiplerinin birikimlerinin müslüman kültürümüz ve insanlığın ortak ürünü olarak bilimsel ilerlemeye katkısını ve yeni teveccühleri sağlayabiliriz.

KAYNAKÇA

- Acar, Cafer, “Risalet Döneminde Savaşın Meşrûiyetine İlişkin Bir Rivâyet”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Iğdır 2014, sayı: 3&4.
- Adams, Charles J., “The Role of Shayk al-Ṭūsī In The Evolution Of A Formal Science Of Jurisprudence Among The Shi’ah,” *Islamic Studies*, Islamic Research Enstitute, Islalamad 1971, X., sayı: 3.
- Akhtar, Wahid, “An Introduction to Imâmiyyah Scholars: Shaykh al-Tâ’ifah al-Ṭūsī: Life and Works,” *Al-Tawhîd*, Vol: IV No:2, Tehran 1986-1987.
- Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü: Yöntem-Ana Konular-İlkeler-Teklifler*, Şule Yayınları, İstanbul 1998.
- el-Âmidî, ‘Alî b. Muḥammed, *el-İḥkām fî Uşûlu’l-Aḥkām*, Dâru’s-Sâmî’î, Riyad 2003.
- el-‘Amîdî, es-Seyyid Şâmir Hâşim, “Devru’s-Şeyḥ et-Ṭūsī fî ‘Ulûmi’s-Şerî’ati’l-İslâmiyye”, *Turâṣunâ*, Kum 1418.
- el-‘Askalânî, Aḥmed b. ‘Alî b. Ḥacer, *Fethu’l-Bārî Şerḥu Şaḥîhi’l-Buḥārî*, Dâru’l-Feyḥâ, Dımeşk 2000.
- Atar, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, İstanbul 2005.
- Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, AÜİF Yay., 1983.
- el-‘Ayyâşî, Muḥammed b. Mes’ûd, *Tefsîru’l-‘Ayyâşî*, Muessesetu’l-A‘lemî li’l-Matbûât, Beyrut 1991.
- Bambâ, Adem, *Esmâu’l-Ḳur’ânî’l-Kerîm ve Esmâu Suverihî ve Âyâtihî*, Merkezi Cumu’a el-Mâcid li’s-Şekâfe ve’t-Turâş, Dubai 2009.
- el-Başrî, Ebu’l-Huseyn, *Kitābu’l-Mu’temed fî Uşûli’l-Fıkh*, Dımeşk, 1965.
- el-Belâğî, Muḥammed Cevâd, *Âlâu’r-Rahmân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Dâru İhyâi’t-Turâşî’l-‘Arabî, Beyrut t.y.

- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2004.
- Ca'fer, Hıdayr, *eş-Şeyhu't-Tūsī Mufessiran*, Defter-i Tebliğât-ı İslâmî Havza-i 'İlmiyye, Kum 1378, s. 73-300.
- el-Caşşâş, Ahmed b. 'Alî er-Râzî, *Ahkāmu'l-Kur'ān*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1996
- , *el-Fuṣūl fî'l-Uṣūl*, Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1994.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988.
- , *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2007.
- el-Curcânî, 'Alî b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitābu't-Ta'rîfât*, tah.: Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007.
- el-Cuveynî, Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdillâh b. Yûsuf, *Kitābu't-Telhîs fî Uṣūlu'l-Fıkh*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996.
- Dağcı, Şamil, *İmâm Şâfiî: Hayatı, ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri*, DİB Yayınları, Ankara 2004.
- Devvânî, 'Alî, *Hezâra-i Şeyh Tūsî*, Muessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1362.
- ed-Dervîş, Muhyiddîn, *İ'rābu'l-Kur'āni'l-Kerîm ve Beyānuhū*, Dâru İbn Keşîr, Beyrut t.y.
- ed-Dihlevî, Ahmed b. 'Abdirrahîm, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Uṣūli't-Tefsîr*, Dâru'l-Ğavṣânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'āniyye, Dimeşk 2008.
- Faḍlullâh, 'Alî Muhammed Cevâd, *en-Nazariyyātu'l-Kelâmiyye 'İnde't-Tūsî*, Dâru'l-Maḥabbeti'l-Beydâ', Beyrut 2001.
- el-Fîruzâbâdî, Mecîduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Mu'cemu'l-Ğāmûsi'l-Muḥîṭ*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2009.

- el-Ğazâlî, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed, *el-Muştaşfâ Min 'İlmi'l-Uşûl*, tah.: Muḥammed Suleymân el-Eşķâr, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997
- Gözeler, Esra, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebû'l-Evvel – 4 Rebû'l-Evvel Arası)*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2009.
- Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2007.
- el-Hakîm, Hasen 'İsâ, *el-Mufaşşal fî Tārîhi'n-Necefi'l-Eşrâf*, el-Mektebetu'l-Ḥaydariyye, Kum 1427.
- Hakyemez, Cemil, “Şiî İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmamet”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/1.
- Has, Selim Şükrü, “Klasik Fıkıh Usûlü'nde Neshin Mahiyeti”, *EÜSBED*, Kayseri 2006.
- Hassan Ansari and Sabine Schmidtke, “al-Shayk al-Ṭūsî His Writings on Theology and Their Reception”, *The Study Of Shi'i Islam: History, Teology and Law, The Study of Shi'i Islam*, I.B. Tauris&Co. Ltd., London 2014.
- el-Ḥûî, es-Seyyid Ebu'l-Ğâsım el-Mûsevî, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru Envâri'l-Hudâ, 1981.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen, *Kitābu'l-Ḥudūd fî'l-Uşûl*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muḥammed b. Mukrim, *Lisānu'l-'Arab*, Edebu'l-Ḥavze, Kum 1405.
- Kahayev, Amir, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usûlü Fıkıhla Alakalı el-'Udde Eserinde Delil Anlayışı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya 2011.

- Kahraman, Abdullah, “Sünnî-Şîî Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)”, *Marife*, 2005, yıl: 5, sayı: 3.
- Karaman, Hayrettin, “Ca’feriyye”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Karataş, Şaban, *Şia’da ve Sünni Kaynaklarda Kur’ân Tarihi*, Ekin Yay., İstanbul 1996.
- el-Kaţţân, Mennâ‘, *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 2009.
- Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*, İsam, İstanbul 1996.
- Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri : İbn Ebi Hatim’in (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât, Ankara 2003.
- Ḳummî, ‘Alî b. İbrahim b. Hâşim, *Tefsîru’l-Ḳummî*, Kum 1404.
- Marcinkowski, Muhammad Ismail, “Rapprochement and Fealty During the Bûyids and Early Saljûqs: The Life and Times of Muhammad İbn al-Hasan al-Ṭūsî”, *Islamic Studies*, Islamic Research Institute Press, Islamabad 2001, Vol: 40, No: 2.
- Ma’rifet, Muḥammed Hâdi, *et-Tefsîr ve’l-Mufessirûn*, Meşhed 1997.
- , *et-Temhîd fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Muessesetu’t-Temhid, Kum 2009.
- el-Muẓaffer, eş-Şeyḥ Muḥammed Rıdâ, *‘Akāidu’l-İmāmiyye*, Merkezu’l-Ebhasi’l-Akaidiyye, Kum 1422.
- Mûseviyân, Seyyid Muḥammed Rıdâ, *Endişe-i Siyasî Şeyḥ Ṭūsî*, Bûstân-ı Kitâb, Kum 1380.
- en-Necâşî, Ebu’l-‘Abbâs Aḥmed b. ‘Alî b. Aḥmed, *Ricālu’n-Necāşî*, Şirketu’l-A‘lemî li’l-Maṭbûât, Beyrut 2010.

- en-Nevbahtî, el-Hasen b. Mûsâ, *Kitābu Firaķi's-Şî'a*, Dâru'r-Raşâd, Kahire 1992.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet&Şia Polemikleri*, Ankara Okulu, Ankara 2012.
- er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muḥammed, *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, tah. Muḥammed Seyyid Keylânî, Kahire 1961.
- er-Râzî, Faḥruddîn, *Mefatîhu'l-Ġayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- er-Râzî, Muḥammed b. Ebî Bekr b. 'Abdi'l-Kâdir, *Muḥtâru's-Şihâh*, Mektebetu Lubnân, Beyrut 1986.
- eş-Şadr, Muḥammed Bâkır, *el-Me'âlimu'l-Cedîde li'l-Uşûl*, Maṭba'atu'n-Nu'mân, Necef 1975.
- Şaffâr, Muḥammed b. el-Hasen, *Beşâiru'd-Derecât fî Menâkibi 'Alî Muḥammed*, Şirketu'l-A'lemî li'l-Maṭbûât, Beyrut 2010.
- es-Seraḥsî, Ebû Bekr Aḥmed b. Ebî Sehl, *Uşûlu's-Seraḥsî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule Yayınları, İstanbul 2008.
- es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, tah.: Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Mıṣriyye, Beyrut 2008
- , *Lubābu'n-Nukûl fî Esbābi'n-Nuzûl*, Muessesetu'l-Kutubi's-Şekâfiyye, Beyrut 2002.
- eş-Şâfi'î, Muḥammed b. İdrîs, *er-Risāle*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, tah.: Hâlid es-Seb'a el-'Alemî – Zuheyr Şefîk el-Kebbî, Beyrut 2008.
- eş-Şâhrûdî, Maḥmûd el-Hâşimî (ed.), *el-Mu'cemu'l-Fıkhî li Kutubi's-Şeyḥ et-Tûsî*, Muessesetu Dâirati Ma'ârifî'l-Fıkhî'l-İslâmî, Kum 2004.

Şehrevî, ‘Alî Rıdâ, *et-Ṭūsî Şeyhu ’t-Tâife*, Kum 1316.

eş-Şehristânî, Ebu’l-Feth Muḥammed b. ‘Abdulkerîm, *el-Milel ve’n-Nihâl*, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut 1993.

eş-Şeyḥ el-Mufîd, Muḥammed b. Muḥammed b. Nu‘mân el-‘Ukberî, *Evâilu’l-Maḳâlât*, Mehr, Kum 1413.

-----, *Ḥulâşatu’l-İcâz fi’l-Mut‘a*, Kum 1413.

Şeyḥ Şadûḳ, Ebû Ca‘fer Muḥammed b. ‘Alî b. el-Ḥuseyn, *el-Ḥişâl*, Muessesetu’n-Neşri’l-İslâmî, Kum 1403.

Ṭabâtabâî, Muḥammed Huseyn, *el-Mizân fî Tefsîri’l-Ḳur‘ân*, Muessesetu’l-A‘lemî li’l-Maḳbûât, Beyrut 1997.

eṭ-Ṭaberî, Muḥammed b. Cerîr, *Câmi‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Ḳur‘ân*, tah.: ‘Abdullâh b. ‘Abdulmuḥsin et-Turkî, Merkezu’l-Buḥûş ve’d-Dirâsâtî’l-‘Arabiyye ve’l-İslâmiyye, Kahire 2001.

eṭ-Ṭabersî, Ebû ‘Alî b. Ḥasen, *Mecma‘u’l-Beyân fî Tefsîri’l-Ḳur‘ân*, Tahran 1373.

eṭ-Ṭabersî, Ebû Manşûr Aḥmed b. ‘Alî b. Ebî Ṭâlib, *el-İḥticâc*, Şirketu’l-A‘lemî li’l-Maḳbûât, Beyrut 1981.

Tehrânî, Aga Buzurg, *ez-Zerî‘a ilâ Teşânîfi’ş-Şi‘a*, Dâru’l-Eḳvâ li’t-Ṭibâ‘a, Beyrut 1983

-----, *Zindegînâme ve Aşâr-ı Şeyḥ Ṭūsî*, Pejûheşgâh-ı ‘Ulûm-i İnsânî ve Muṭâle‘at-i Ferhengî, Tahran 1386.

eṭ-Ṭûsî, Ebû Ca‘fer Muḥammed b. el-Ḥasen b. ‘Alî, *el-Fihrist*, tah.: Cevâd el-Ḳayyûmî, Muessesetu Neşri’l-Fekâhe, Kum 1429.

-----, *el-İstibşâr Fî Mâ Uḥtulife Mine’l-Aḥbâr*, Daru’l-Edvâ, Beyrut 1996.

-----, *el-Mebsûṭ fî Fıḳḥi’l-İmâmiyye*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Beyrut 1992.

et-Ṭûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Ḥasen b. 'Alî, *el-'Udde fî Uşûli'l-Fıkh*, tah.: Muhammed Rıdâ el-Enşârî el-Ḳummî, Kum 1417.

-----, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Ḳur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut t.y.

el-Vâhidî, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Aḥmed, *Esbābu Nuzûli'l-Ḳur'ân*, tah.: Kemâl Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1991.

Yılmaz, Musa Kazım, "Şia'nın Kur'ân İlimleriyle İlgili Görüşleri", *Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, tah.: Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-Mışriyye, Beyrut 2009.

Zeyd, Muştafâ, *en-Nesh fî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Vefâ, el-İskenderiyye 1987.

Zeydî, Kaşîd Yâsir, *Menhecu's-Şeyḥ Ebî Ca'fer et-Ṭûsî fî Tefsîri'l-Ḳur'âni'l-Kerîm: Dirāse Luğaviyye – Nahviyye- Belāğiyye*, Beytu'l-Ḥikme, Bağdat 2004.

ez-Zurkânî, Muhammed 'Abdul'azîm, *Menāhilu'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1995.

<http://www.yazmalar.gov.tr>.

ÖZET

Bu çalışmada hicrî 5. yy'ın en önemli Caferî fıkıh âlîmlerinden biri olan Ebû Ca'fer et-Ṭûsî'nin eserlerinde fıkıh usûlünün temel kavramlarından biri olan neshin mahiyeti ve pratiğini inceledik. 385/995 yılında Horasan'da dünyaya gelen Ṭûsî, “ahbârîler” ve “usûlîler” olarak isimlendirilen iki ana ekolün yöntemlerini birleştirerek şîî fıkıhında bir çığır açmıştır.

“Ebû Ca'fer et-Ṭûsî'nin Tefsirinde Nesh” adlı tezimiz giriş, iki ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Girişte Şia mezhebinin Kur'ân hakkındaki görüşleri anlatılmıştır.

Birinci bölümde farklı nesh tanımları ve Ṭûsî'nin neshin mahiyeti ile ilgili görüşleri anlatılmıştır. Ṭûsî, Kur'ân'da neshi ('metni mensûh hükmü bâkî', 'hükmü mensûh metni bâkî' ve 'hükmü ve metni mensûh' şeklinde) kategorik olarak ayırmakta ve *el-'Udde fî Uşûli'l-Fıkh* isimli eserinde detaylı bir biçimde bu konuyu incelemektedir. Ṭûsî, Kur'ân ve Sünnet'te neshi kabul ederken; icmâ ve kıyasın neshini reddetmektedir.

İkinci bölümde Ṭûsî'nin tefsirinde âyetler arasında neshi nasıl incelediğini anlattık. Ṭûsî tefsirinde çoğunlukla İbn 'Abbâs (ö. 68/687) ve tâbiûn dönemi müfessirleri'nin görüşlerine yer verirken; bazen kendi kanaatlerini dile getirmektedir. Aynı zamanda bu durum Ṭûsî'nin nesh konusundaki görüşlerini tespit etmemizi zorlaştırmaktadır.

Sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tespitlerimize göre tefsirinde 6 yerde neshi sözlük anlamıyla kullanan Ṭûsî, 119 âyetle neshi (ıstılahî anlamda) konu edinmiştir. Ṭûsî'nin tercihlerini dikkate aldığımızda 11 âyeti nâsîh ve 11 âyeti mensûh kabul ettiği sonucuna ulaşıyoruz.

ABSTRACT

In this study, we have studied the nature and practises of the naskh (abrogation) which is one of the basic concepts of the methodology of Islamic Law in Abû Ca‘far at-Ṭûsî’s (d. 460/1067) books, who is one the most important scholars in Caferic law systems of 5.h. centuries. Ṭûsî, who was born in Horasan in 385/995, have marked a new epoch by combining methods of the two main schools/ecoles which are named as “akhbaris” and “usulis”.

This thesis named as “The Naskh in Abû Ca‘far at-Ṭûsî’s (d. 460/1067) Tafsîr” consists of introduction, two main titles and conclusion. In introduction, we mentioned the Shia’s views about Qur’ân.

In first chapter we explained the different definitions of naskh and Ṭûsî’s opinions about the nature of naskh. Ṭûsî classified the naskh as “naskh al-tilâwa dûna al-ḥukm”, “naskh al-ḥukm dûna al-tilâwa” and “naskh al-ḥukm wa al-tilâwa”; and he examined in detail this subject in his book “*el-‘Udde fî Uşûli’l-Fıkh*”. While Ṭûsî accepted the naskh in Qur’an and Sunnah, he disapproved the naskh of ijma and qiyas (analogy).

In second chapter we explained how Ṭûsî examined the naskh between âyâts in his tafsir. While Ṭûsî generally transmits the ideas of Ibn ‘Abbâs (ö. 68/687) and scholars of the era of *Tābi‘ûn*, he sometimes says his notions. At the same time this situation complicates to determinate the ideas of Ṭûsî about naskh.

In the conclusion we made the general evaluation. According to our results, Ṭûsî 6 times used lexical meaning of the naskh and 119 times used grammatical meaning of the naskh. When we examined opinions of Ṭûsî, we conclude that he accepted 11 âyats as nâsikh and 11 âyâts as mansûkh.